NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VI. ČÍSLO 9.

JOSEF ZUBATÝ:

NA MÍSTĚ, NA MÍSTO, MÍSTO.

U některých spisovatelů vidíme, jak se snaží, kde po domácku klademe příslovce a předložku *místo*, psáti *na místě*. Zdá se jim to asi správnější, a snad také poslouchají rad, jichž se jim dostávalo ve škole. Je ku podivu, co je v našem knižním jazyce věcí, o nichž nikdo nedovede říci, kde se berou, a jež vypadají jako výmysly »oprávců« jazyka, oprávců neznámých, anonymních, a co horšího, málo znalých jazyka, jejž chtí opravovati. Říká někdo v Čechách na př. »*na místě* nabízeného domu koupil jsem statek«, »*na místě*, aby se učil, hraje si«? Mluví někdo jako v románu osoba roztrpčená hrůzami světové války: »není boha, ani osobního ani neosobního, a je-li jaký, pak jest *na místě* nejvýš moudrý nejvýš šílený, *na místě* nejvýš dobrý nejvýš zločinný . . .«?

Obyčejně neříkáváme *na místě*, nýbrž *místo*. Živý jazyk nás tedy nepoučuje, kde psáti *na místě*, kde *místo*, či není-li mezi oběma výrazy rozdílu, či je-li některý z nich nesprávný; musíme tedy hledati poučení v jazyce starém, v dobách, kdy oba ty výrazy žily. A tu nalézáme, že býval mezi nimi významový rozdíl.

Na místě se kladlo, kde se mluví o ustanoveném a platném zástupci osoby, která nemůže nebo nechce něco vykonávati sama. Králové jsou podle Žídka (17, 40 Tob.) »na miestě božiem«, jsou zástupci Boha na zemi (jako kněz při zpovědi »na místě božím« přijímá vyznání a dává rozhřešení), králův náměstek je »na místě královském« (Letop. 389, r. 1515), poručník mluví a jedná »na miestě sirotčiem« (= jako zástupce sirotků; Arch. č. 7, 461, r. 1472); r. 1504 »stala se jest smlúva dobrovolná mezi Jakubem z Vilhartic . . . na miestě (= plnomocníkem) velebných kněží a kapituly olomúcké s jedné . . . Janem Kobíkem z Opatova na

místě ... pana Viléma z Pernšteina ... z strany druhéj« (t. 17, 46); v dokladech Jungmannových z Hájka kníže Mnáta, když chtěl odjeti, »na místě svém zprávu hradu vyšehradského jednomu muži znamenitému ... poručil«, Chvorovi rozkázal, »aby sobě dům u brány hořejší postavil a tu aby soudil lid městský na místě knížete svého«, (starší vládykové Neklanovi) »sami od sebe i na místě mladších poddanost i věrnost slibovali«, rádcové Neklanovi odpovídají poslům Vlastislavovým: »Kníže a pán náš Neklan toto na místě svém i nás všech knížeti vašemu ... dáti za odpověď rozkázal«. Výjimkou je, řekne-li se *na místě* o věcech; to nalézáme však v starém jazyce, jen kde je řeč o úmyslné a vědomé náhradě za něco, co by se jinak očekávalo, tak na př. »na tom místě (t. j. místo trub posud obvyklých) rovné jsem tomu (starému způsobu) zvony zvučné způsobila« (Ctibor, Hád. 92a).

Místo, obyčejně předložka (nebo v staré době také záložka, postposice) s 2. p., má v starém jazyce význam širší. Nalézáme toto slovo často docela jako *na místě*, *na místo*. Tak má Slovn. stč. doklady jako »král Václav Ottu bavorského sebe miesto do Uher poslal bieše« (= byl), »ustanovil jest Kristus miesto sebe papeže«, »starosty (= představení) jsú Boha miesto na tomto světě« atd. Ale nalézáme *místo* také, kde nejde o zástupce nebo náhrady úmyslné, nýbrž i o nahodilou záměnu, o omyl, nesprávné nahrazování něčeho věcí jinou, o to, že »místo« věci očekávané nastalo něco jiného a pod. Jungmann má na př. staré doklady jako »místo požehnání božího potkali se s zlořečením«; »apatekáři pak, že jim (bylina) neznáma byla, protož ji, místo acorum, calmus jmenovali«, »místo toho, majíc mne milovati (nebo »kdež měli mne milovati«), utrhali jsú mi« (Ž. 108, 4) a pod.

Tak užívá slova *místo* také dnešní živý jazyk. Říkáme *místo*, kde by v době starší bylo *mohlo* býti *na místě*, i kde by starý jazyk byl mohl míti jen *místo*. Dnes říkáme na př., že místo žalobce přišel k soudu jeho právní zástupce i že žák místo do školy šel na houby. Nikdy však se v Čechách neříkalo na př., že někdo »na místě« ryby ulovil žábu, že vyslovuje *t* »na místě« *t*, že nám »na místě« díků vynadal, že kuchařka »na místě« octa nalila do huspeniny petroleje, že služka »na místě« brambor koupila špenát atd.; všude zde nám odjakživa stačívalo *místo*. Není správné *všude*, kde říkáme »místo«, psáti »na místě«, třeba snad »na místě« někomu zní krásněji proto, že se tak v denním hovoru nemluví. Slovo *náměstek* je odvozeno od výrazu *na místě* (a *na místo*), a již podle toho bychom měli psáti »na místě«, jen kde je řeč o skutečném »náměstku«.

Na miesto, na misto se dříve říkávalo a psávalo tak, jak žádá význam těchto slov: výraz *na místo* vyjadřoval směr k tomu, co znamená *na místě*. Zástupce panovníkův je na jeho místě, panovník tedy zástupce ustanovuje na své místo. Když kníže Vojén jel na pomoc Lučanům proti Němcům, vládykové jej přiměli k návratu, aby se uvaroval nebezpečí, a »na místo jeho volili sú za vůdci lidu Bozděcha, švagra jeho« (Hájek 40b). Také nástupce vstupuje »na místo« svého předchůdce, potomek »na místo« svého předka; po smrti Davidově »Šalomouna pomazali za krále na místo otce jeho« (3. Král. 5, 1). Proto byl našim předkům »náměstkem« nejen ustanovený zástupce, nýbrž i něčí nástupce; »na místo zmrlých dosazují se jiní, jenž náměstkové slovou, successores« (Komenský), a tak je Veleslavínovi Numa, druhý král římský, »náměstek Romula«. Tento výraz *na místo* se dnes klade v lidové mluvě často, kde našim předkům stačívalo *místo* (a poněvadž pak předložka *na* zde již nemá plného významu, mělo by se tedy psáti jediným slovem namísto): říkává se na př., že žák namísto do školy šel na houby, že služka namísto brambor koupila špenát atd. Spisovný jazyk se v tomto nepůvodním významě slovu *namísto* vyhýbá; a s právem, protože tento význam nemá základu v slovech samých a protože i nám stačí pouhé *místo*. I v slovenštině čítáme *namiesto*, kde nám stačí místo (namiesto utíšenia hluk sa strojnásobnil, Hurban 7, 106). Známe bohužel slovenštinu tak málo, že nedovedeme říci, říká-li tak lid na Slovensku či je-li to knižní bohemismus, neřku-li abychom směli mluviti o dějinách těchto slov v slovenštině. Podle českých dějin jazykových je toto *namísto* u nás slovo nepůvodní.

Ve větách, o jakých jsme posud mluvili, mluví se o *skutečné* náhradě nebo záměně jedné osoby nebo věci osobou nebo věcí druhou. Ale podobně mluvíváme také o záměně *podmínečné*; říkáme tak, co by se stalo, kdyby nastala taková záměna, jíž není a jež by snad ani nebyla možná. Job (16, 4 Kral.) praví »nepříjemným těšitelům«, kteří mu vykládají, že jeho neštěstí je jen trest boží za jeho nepravosti: »Zdaliž bych já tak mluviti mohl, jako vy, kdybyste byli na místě mém?« A tak říkáme i v denním hovoru podnes; říkáme však jen *na místě, na místo*, nikoli *místo*. »Já na tvém místě bych tam ani nechodil; kdybys byl na mém místě, udělal bys totéž; vmysli se na mé místo, pomysli si, že bys přišel na mé místo, kdybys přišel na mé místo, mluvil bys jinak?« Kdo říká »na tvém místě bych s ním nemluvil«, vyjadřuje něco jiného, než kdyby řekl »místo tebe bych s ním nemluvil, nemluvil bych s ním místo tebe«. Představa skutečného místa, myšlenka, co by se stalo, kdyby »na místo«, na němž je A., přišel

B., je v takovýchto větách patrně ještě příliš určitá, aby výraz *na místě, na místo* mohl býti nahrazován ztrnulým, předložkovým slovem *místo*, jehož význam je již spíše mluvnicky formální než hmotný.

Snad někdo čeká, brzo-li napíšeme výstrahu, abychom neříkali ani nepsali vůbec *na místě, na místo, místo*, protože to je germanismus; Němci také říkají *anstatt* (= an Stätte), *statt, an deiner Stelle* a pod. Toho se ovšem od nás nedočká, protože ony výrazy nalézáme v češtině odedávna, předložku *miesto* na př. již u Dalimila (kdyby někdo přišel s námitkou, že *místo* vedle *na místě, na místo* vzniklo podle něm. *statt* vedle *anstatt*, řekli bychom mu, že předložku *miesto* v češtině známe již v 14. st., kdežto *statt* se objevuje v němčině o tři století později). A metafora, že něco je »na místě« něčeho druhého, je při představách takových záměn tak nasnadě, že podobné výrazy nalézáme v nejrozmanitějších jazycích; jen tak namátkou jmenujeme franštinu, litevštinu, lotyštinu, ruštinu (vměsto, naměsto), sanskrt. Kdybychom se vůbec chtěli pouštěti do nějakého srovnávání, hledali bychom raději podrobnější shody a neshody v rozličných jazycích. Našli bychom na př., že rozdíl, který je mezi naším dnešním *na tvém místě* a *místo tebe, na místě* (*na místo*) *tebe*, franština a němčina vystihuje volbou nestejných slov základních (à ta place, an deiner Stelle — au lieu, anstatt). Našli bychom všelicos, zastavili bychom se na př. i nad otázkou, co je vlastně po stránce mluvnické naše předložka *místo* (nejspíš bychom řekli, že to je nominativ kleslý v příslovce a pak v předložku, jako *dle, chyba* a j.); ale to by nás již zavádělo k věcem, které nejsou naším úkolem.

Místo je ve významě, o který nám zde šlo, předložkou, jež jen někdy, na př. když zaměněnou věc vyjadřujeme celou větou, nabývá spíše rázu příslovečného (»místo, aby šel do školy, šel se vydovádět«; v starší době by byli řekli raději »místo toho, aby .., že by . . .«); ve výrazech *na místě, na místo* bylo toto slovo aspoň v starší době podstatným jménem. Na tom se zakládají mluvnické rozdíly, jež u těchto výrazů vidíme v jazyce starém. *Místo* je předložka, a proto se pojí se skutečným 2. pádem podst. jména nebo zájmena; říká se »místo krále, místo mne, místo toho« atd. Také se jako u jiných předložek říká »místo něho, místo ní, místo nich«, ne »místo jeho«. Ale u výrazů *na místě, na místo* kladli naši předkové, kde to bylo možno, místo 2. p. přivlastňovací přídavné jméno; říkali »na místě božím, na místě královském (nebo »králově«), na mém místě, na svém místě, na své místo« atd., ne »na místě, na místo krále, na místě, na místo sebe« a pod.

(ale »na místě pana Viléma z Pernštejna, na místě velebných kněží a kapituly olomoucké, na místě knížete svého«); Ctibor Tovačovský z Cimburka psal také »na tom místě«, ne »na místě toho«. A Hájek píše »na místo jeho«, ne »na místo (namísto) něho«. Nám by takový způsob již zněl cize; výrazy *na místě, na místo* jsou významem podobny předložce *místo* a jazyk si ony rozdíly již vyrovnal, takže říkáme »na místě, na místo krále, na místě sebe, na místo (namísto) něho« (ale »na jeho místě, na jeho místo«) atd. I největší staromilec se musí smířiti s tím, že se jazyk mění, že nezůstává, kde býval před sty lety. Nemluvíme ovšem všude stejně; kde cítíme slovo *místo* určitěji jako jméno podst., vyjadřujeme se po staru. Tak, kde osoba nebo věc, na jejímž místě jest nebo na jejíž místo přišla osoba nebo věc jiná, jmenuje se *před* slovem »místo«; říkáme na př., že »na bratrově místě, na jeho místě« jest, »na jeho místo« přišel X., nebo vypravujeme o zbořeném domě, že »na jeho místě« stojí teď ten a ten palác. Také se vyjadřujeme po staru, kde jde o záměnu podmíněnou: »na tvém místě bych tam nechodil«.

Předložka *místo se* skládala již v staré době s podstatnými jmény. Mívali jsme místokomorníky království českého, místosudí, místopísaře (Viktorin ze Všehrd se píše r. 1501 nesloženým výrazem »Viktorin ze Všehrd, na miestě najvyššieho písaře království českého, ctnému a nábožnému knězi Jírovi... pozdravenie«), místokancléře atd. Proto nejsou nesprávné nové tvary téhož způsobu jako místopředseda, místokonsul atp. Jiného způsobu je titul *místodržící*; to byla původně slova dvě, jež se také psávala jako dvě slova (čteme na př. i titul »miesto JMKské držiecí« Arch. č. 5, 504, r. 1499). »Místodržitel« je ovšem teprv z doby pozdější.

DROBNOSTI.

»SPOLEČENSTVO KREJČÍ«.

V kterémsi úřadě prý byla loni porada o tom, nemělo-li by se posavadní »Společenstvo *krejčí*« změniti ve »Společenstvo *krejčích*« (šlo vlastně o změnu posavadního místního přídavku »v Čechách« a jen vedle toho o onen tvar, ale nesejde na tom). Nějakého filologa se nezeptali; to se dělávalo v starém Rakousku, ale dnes, když my, »národ filologů«, jsme samostatní, toho netřeba.

Ale hledali prý »ve všech Gebaurech«; výsledek byl, že 2. p. mn. č. *krejčích* je tvar nesprávný, správně se má říkati »Společenstvo *krejčí*«. Musíme se do toho tvaru sice nutiti, nikdo tak ve skutečném životě neříká, ale proto právě je to tvar »správný«. Proto také na př. »Venkov« psal 27. led. 1922, že »Rakousko má u nás tak mnoho *přímluvčí*«.

Podívali jsme se také do Gebaurovy Histor. mluvn. III, 1, 130, 172 a 254 a do Ertlova zpracování Gebaurovy mluvn. č. pro školy střední (§ 298) a předkládáme čtenářům, co jsme tam našli a vyčtli my. Především, že jsou v našich mužských podst. jm. na *-i* podle původu vlastně tři vrstvy. Vyčítáme je zde:

1. Podst. jm. mužského r., která původně patřívala ke vzoru *oráč*, ale stažením kmenové samohlásky s koncovkou obsahující *j* a jinými změnami hláskovými konečně ve všech pádech mají samohl. *-í-*. Jsou to zejména slova, jež v 1. p. původně mívala v koncovce *-'j'* (souhl. *j* mezi dvěma měkkými jeří); v církev. slovanštině je konc. *-ii*, na př. *rěpij* »osten«, stč. *řěpi, řepík* (t. j. lopuch, hořký lupen, jehož úbory, »žebrácké knoflíky«, hojnými svými ostnatými drápky se zachytávají v šatech, srsti, vlasech a p.), stč. *řebři* (řebřík), *hřěbi* (hřebík), *čřěvi, třěvi* (střevíc), *kli* (lep, smola a p.; odtud nč. klih), *úli* (úl). Stejně se skloňují české tvary latinských jmen na *-ius*, jako Jiří (Georgius, cslov. Jurij), Jiljí (Aegidius), Brikcí (Brictius), v starší době i Alexí, Ambrosí, Inocencí (Antoný psáno s *ý*, aby se nečtlo Antoňí) a j. Sem také patří *září*, stažením ze stč. *zářuj, zářij, ponděli*, tvar vzniklý asi prostě zpodstatněním příslov. výrazu *po neděli* (muž. r., který se teprv později měnívá i v stř., má toto slovo podle slova *den* a mužských jmen dnů v témdni).

2. Původní jm. stř. r., podle vzoru *znamenie, znameni*, jako stč. *podkomořie, podkonie, podpřěvořie* aj. Tato jména pův. asi znamenala úřad, pak teprv úředníky; změna významu způsobovala změnu rodu i sklonění (pod. na př. ze stpol. podkomorze je dnešní podkomorzy). *Komoří* je slovo nové (Jungmann ho ještě nezná*), utvořené z *podkomořie, podkomoří*. Sem také patří zaniklá slova *polúbratřie* (poloviční, nevlastní bratr), *polúsestřie*. Jsou tvořena jako častá slova stč., na př. *polúhlavie* (půl hlavy, rozpůlená hlava, ob. vepřová; odtud pochází pražské »polohlavé, polohlavý« r. stř., vepřové maso v »polské« omáčce), *polouděli* (půl dílu, pozemku),

*) Ze sbírek na Slovník jazyka českého uvádíme: Hrabě August Breuner, c. k. komořj we Wjdni ČČM. 1827, 3, 132 (seznam údů Společnosti mus.); Geho c. k. aposstolské Gasnosti skutečnému komořjmu... připisuje spisowatel, Věnování Klicperova Almanachu dram. her z r. 1828.

polúhodinie (půl hodiny), *polúkopi* (půl kopy), posud žijící *polouletí* (které se ovšem mění v pololetí), *poloumíli* (půl míle) atd. *Polúbratřie* (vl. půl bratra) mění pův. stř. rod v mužský, *polúsestřie* ovšem v ženský (doklad, jakého Gebauer neznal, z r. 1451 je v 3. p. v Arch. č. 28, 297: Velce, polúsestří mé).

3. Původní jm. m. r. s praslov. kmenovou příponou *-'ja-*, s praslov. 1. p. na *-'ji*, v církv. slov. na *-iji*, stč. na *-i*, jako *sudí* (cslov. sądiji), *lovčí*, *popravčí*, *krejčí*, v starší době i *pradlí*, *přadlí* (muž živící se praním, předením) a p. Tato jména se skloňovala pův. podle vzoru *paní*. K nim se přidružila cizí slova *hrabie*, *hrabí* (nč. hrabě), *purkrabie*, *markrabie*, *lanckrabie*, *falckrabie*.

Tyto tři skupiny jmen měly ovšem pův. ve skloňování některé rozdíly, které se velmi brzy vyrovnávaly jednak snahou po stejnosti tvarů slov jinak velmi podobných, jednak přehláskou a úžením *ie* v *í*, jimiž se rozdíly samohláskové mechanicky odstraňovaly (na př. 3. p. k *Juří*, *Jiří* byl před přehláskou *Juřú*, po přehlásce *Jiří*, k *sudí* již před přehláskou *sudí*). K těmto změnám přibývaly změny, jichž se domáhal živý jazyk pro nezřetelnost některých tvarů. Dovedeme se smířiti na př. s jednotvárností ve skloňování jmen *paní*, *psaní*, protože je nalézáme buď s předložkou, která jim dodává významu (s paní, k paní, v psaní, z psaní), anebo s nějakým přívlastkem, který se skloňuje (milá paní, paní Novákovou atd.). Ale co na př. se slovem jako *sudí*, *krejčí*, které by, kdybychom si umínili užívati jen tvarů, jaké bývaly v samém počátku našeho písemnictví, ovšem s náležitými hláskovými změnami pozdějších dob, musilo zníti stejně ve všech pádech a číslech mimo množné a dvojné tvary s koncovkami souhláskovými (*-m-*, *-ch*). Mohli bychom říkati »potkal jsem krejčí, dones to krejčí, jmenovali ho sudí« atd. atd.? Vlastně bychom ovšem mohli, jako říkáme »potkal jsem paní, dones to paní, až budeš paní« atd.; ale je jazyk, který by se nesnažil takovým stejnostem tvarovým vyhnouti, může-li?

Někde tvarové nezřetelnosti napraveny vzájemným vyrovnáním růzností v pův. skloňování jmen z oněch tří skupin. To se stalo již dávno, snad v době předdějinné. 7. p. j. č. k *sudí* by měl vlastně zníti *sudí* (ze *suďú*, jako je *paní*), ale tento tvar vůbec není doložen a podle *Jiřím* byl nahrazen tvarem *sudím*. V 7. p. mn. č. by vlastně měl býti tvar *Jiří*, *znamení*; ani těch tvarů nikde není, a protože je *sudiemi*, *sudími*, říká se také *Jiřími* (častěji doloženo na př. *hřebími*), *znameními*, *podkomořími*.

Vydatným pramenem novotvarů, jimiž se opravovaly nedostatky těchto vzorů, bylo zejména skloňování přídavných jmen měk-

kého kmene (vzoru *dnešní*). Podle něho bylo utvořeno, čeho bylo jazyku třeba; bylo to docela nasnadě, protože je několik zpodstatnělých příd. jmen tohoto vzoru, která se s pův. podst. jmény přirozeně sdružila v touž mluvnickou skupinu (tak v starší době *budoucí* »dědic, následník, potomek«, v nové době *účetní, důchodní, podstarší, domácí, řídící* aj.). Jazyk si při tom vedl docela rozumně. Kde novotvaru nebylo třeba, kde je mluvnický význam starého tvaru naznačen předložkou nebo přívlastkem, jazyk ho nezměnil. Jména *pondělí, září* jako jména určitých časů objevují se mimo 1. a 4. p. skoro jen s předložkou (v září, od září, do pondělí a p.) anebo leda s přívlastkem (příštího pondělí), proto nám stačí tvar starý (novotvar *pondělího*, který se v starší době časem objevuje, se neujal). Křtící jména na *-í* nepotřebují novotvarů, kde je řeč o samém světci, protože mají přívlastek (svatému, svatého atd. Jiří). Nepotřebují jich ani, kde se jimi označuje den (na sv. Jiří) nebo kostel, socha světcova (u sv. Jiří), i když přívlastek »svatý« schází, protože pak zase bývá předložka; za našich mladých let, kdy vypovídací a nájemné lhůty se jmenovaly po výročních dnech (hromnice, sv. Jiří, Jakub, Havel), najímaly se byty od Jiří, bydlelo se v nich do Jiří, po Jiří se z nich nájemníci stěhovali. I jinde, kde je přívlastek, stačíváme bez novotvarů (ač nový jazyk mimo ony výjimky má raději tvary docela zřetelné); dovedeme ještě mluviti o panování krále Jiří, o době za krále Jiří, dovedeme ještě po staru říci »pražského purkrabí, pražskému purkrabí«. Ale jinak užíváme zřetelných novotvarů *Jiřímu, Jiřího, o Jiřím*. Lidová mluva si utvořila dokonce i novotvary podle jiných vzorů, tak *krejčů* (v N. je několik krejčů), *krejčům*, v starší době i *krajčovi* aj.

A tak si utvořil jazyk i novotvar v 2. p. mn. č., *krejčích*. Není o nic méně správný než na př. *Jiřímu, sudímu, krejčímu*. Není ani o nic pozdější; jako již v staré době jsou novotvary Jiřieho, Jiřiemu, sudieho, lovčiemu, krajčiemu atd., tak již v staré době nalézáme vedle původních tvarů i tvary *sudích, lovčích, krajčích, krejčích*. Snad nikdo nedovede říci »byli jsme u sudí« místo »u sudích«, snad ani »byli jsme u Krejčí«; proč má býti nesprávné »Společenstvo krejčích« nebo »mnoho přímluvčích«? Či proto, že snad v některé mluvnici je označen tento tvar jako »novotvar«? Co by zbylo z dnešního skloňování muž. jmen na *-í*, kdybychom z něho vymýtili všechny novotvary? A co by zbylo z kteréhokoli jazyka, kdyby lidé byli všude stejně přísní, jako jsme my k tvaru *krejčích?* Tvary jako *krejčí* v 2. p. mn. č. by byly již dávno měly vymizeti z našich mluvnic nového jazyka, jako v nich není téhož tvaru v jiných pádech, kde by podle jejich vzniku snad

mohl býti; dokud se bude uváděti i jen jako možný vedle skutečně žijícího tvaru *krejčích*, vždy budou u nás učitelé češtiny i spisovatelé, kteří jej budou míti za jediný tvar správný proto, že ho živý jazyk nezná.

PANÍ DOKTOR.

»Bratislavské lekárske listy« otiskly v červencovém sešitě (na obálce) náš výklad o nesprávnosti výrazu »paní doktor«; jsou patrně stejného mínění s námi. K výkladům, které jsme o této věci podali (II, 156, 218; IV, 312) ještě dodáváme toto: Bylo nám namítnuto, že tvary jako *doktorka, profesorka* nejsou dosti zřetelné, mohou znamenati i ženu doktorovu, profesorovu. Totéž by se mohlo říci i o jiných podobných titulech, při nichž nám to nevadí; jde jen o vůli mluviti opravdu po česku, a zvyk již provede sám náležitou zřetelnost slova, tím spíše, že tvary na *-ka* jako označení manželek dnes patrně ustupují tvarům na *-ová* (paní doktorová, profesorová) a žijí skoro jen v hovoru docela důvěrném. *Učitelka* byla také původně žena učitelova, dnes o dvojsmyslu hrubě mluviti nelze; a tak i u jiných slov podobných, jako expeditorka, kontrolorka atd. V úředním seznamu osob působících na universitě Karlově čteme v oddílu nadepsaném »lektoři« (ne »lektoři a lektorky«) m. j., že na filosofické fakultě je také »lektorka« deklamace a »lektorka« španělštiny, a nikdy jsme neslýchali, že by z toho bylo vzniklo nějaké nedorozumění. Ostatně živá mluva již provedla sama, čeho čeština žádá; mimo jednotlivce, kteří vidí něco zvláště pokrokového v mužských titulech žen, každý dnes říká, že profesorka A. je dobrá učitelka, že sl. B. šla na poradu k doktorce B. a pí. C. že si poslala pro doktorku D. Ale což, kde mluvíme o doktorce jen titulem, beze jména, z něhož by bylo viděti její pohlaví: také jí budeme říkati »doktor«? A zvláště, kde není ani řeč o určité doktorce, nýbrž o doktorce vůbec? V románě Jar. Marie »Kyvadla věčnosti« 2, 174 chce lékař (v starém smyslu toho slova, t. j. muž) prohlížeti ženu; ale ozve se námitka: »je-li nutno, nechť je v nemocnici ohledána *lékařem ženou*«. Sám Jaroslav Maria se asi zhrozil příšerných konců, k jakým by vedla módní nechuť k slovu s ženskou koncovkou, a proto hned potom již píše »zachovalá žena má právo, aby byla prohlédnuta lékařkou« 175, ba i »slečna doktorka« 179.

Pomoc proti nedorozumění by byla, kdybychom na př. paní doktorové v důvěrném hovoru říkali *doktorka*, ženě s doktorským

diplomem *doktorkyně* (pod. *profesorkyně* a j.). Máme to ovšem za zbytečné a tyto tituly nám znějí dosti učeně, ale i v tom by vykonal zvyk, čeho by bylo třeba. Podobná slova, z části i s významem od jiných odvozenin rozlišeným, v češtině jsou: *mistryně* (ale mistrová), *poselkyně* (ale poslice). Místo tvarů na *-ka* jsou někdy v obyčeji tvary na *-kyně*: předsedkyně, správkyně (ale správcová), poslankyně. *Přídavná jména* podobného významu ovšem skloňovati bude každý pravý Čech s koncovkami ženskými, kde je řeč o ženách: od slečny účetní (pokladní a pod.), k paní přísedící atd.

Tvar na *-ová* znamená obyčejně ženu muže, jehož zaměstnání naznačuje slovo základní: (paní) učitelová, doktorová atd. Podobně v slovenštině: (paní) kupcová, majstrová (Czambel, Rukovät § 187). Je to způsob prastarý, který má základ v odvozování jména ženy ode jména mužova; již v staré češtině tak nalézáme tvary *králová, ciesařová* (tvary »královna, císařovna« označovaly pův. dceru královu, císařovu), r. 1425 čteme o paní Anně Michalové *zlatnikové* (Arch. č. 26, 176), r. 1515 o *zlatnikové* Jiříkové (t. 13, 339), Rosa (22) učí tvořiti jména jako *sekretářová, zámečniková*. Výjimkou nalézáme podobné tvary na pojmenování zaměstnání ženina: *mistrová* je nejen žena mistrova, ale říkávají tak i dívky, učící se šíti, své učitelce, »*krejčové*«. V nové době se objevil i tvar *sluhová* na pojmenování ženské osoby zastávající v úřadě nebo jinde prací sluhy; není to tvar docela vhodný proto, že 1. p. mn. č. *sluhové* je stejný s týmž p. jména *sluha*, ale »služka« je něco jiného a tvary na *-yně* (sluhyně) nám znějí již mimo slova ustálená nezvykle.*) Ostatně dnes, kdy se místo prastarého slova *sluha* mermomocí zavádí slovo »zřízenec« a kdy snad by již mohlo býti urážkou, kdyby člověk »zřízence« nějakého úřadu nazval po staru sluhou, místo »sluhových« se u nás ujímají »zřízenky«.

Skutečných »doktorek« stará doba neměla, starý jazyk tedy jim nevytvořil jména. Někdy se objeví slovo *doktorka* nebo *doktorkyně* spíše posměšně o lidových lékařkách; v Hádaní Pravdy a Lži pana Ctibora Tovačovského z Cimburka se objevuje Chytrost jako »všech práv *doktornice* a mistryně« (111b). R. 1512 čteme o »paní doktorce«, která »s pacholaty a s děvečkou« rozházela do louže dříví, jež kdosi narovnal pod páně doktorovou pavlačí (Arch. č. 19, 84); ale to byla ovšem žena doktorova.

*) V pros. 1921 se »Nár. obzor« pozastavoval nad výnosem, kterým se ustanovuje, co se má nebo nemá díti, nemohou-li úřednice, profesorky, učitelky nebo »sluhové« pro těhotenství nebo porod vykonávati službu.

POTÉ.

Poté znamená totéž, co *potom*, a jako příslovce času píší Pravidla obé jedním slovem. V starší době je ku podivu málo dokladů; slovníky — mimo doklady z nové mluvy spisovné, v níž se tak často píše — uvádějí Staré letopisy, Veleslavína (přidali bychom Kron. Tur. 1, 18; 258; 2, 26 a j.), Haranta z Polžic, ve tvaru s lidovou výslovností *po tý* jsou doklady z Historie o živ. dokt. Fausta (1611, Kott, Přísp. 3, 288), v tvaru *po ty* z Lomnického z Budče. Z toho lze souditi, že se v starší době říkalo *po té, poté* jen místy; také dnes je to výraz v lidu málo rozšířený (*poté* u Císařova, *potéj* v Svojanově, na Valašsku, *poty* na Turnovsku a Jičínsku, v. Kott 7, 1364; Přísp. 1, 571; 2, 243; 458; 3, 288, často v Kubínových Lidov. pov. z Podkrkonoší v Rozpr. Č. ak. 3. tř. č. 51). *Poté* i *potom* jsou ovšem tvary stejně správné. *Poté, po té* vykládal Dobrovský zkrácením z »po té chvíli«; protože podobné zpodstatnělé a příslovečné tvary ženské vznikly u nás často vypuštěním příslušného tvaru slova »věc« (dobrá, možná věc ap.), lze snad pomýšleti spíše na zkrácení z pův. »po té věci«. Podobný výraz je *do té* (= do té věci, do té doby) ve Frantových právech 10a.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Karel Titz, *Ohlasy husitského válečnictví v Evropě.* (Příspěvky romanistovy). V Praze 1922. Vydává Československý vědecký ústav vojenský. Str. 88. Za Kč 25.

Studie Titzova podává kromě hojných poznámek technických a historických několik velmi zajímavých výkladů linguistických. Výklady ty budou jistě zajímati i čtenáře »Naší řeči«; proto přinášíme zde stručný obsah knihy.

Slovo *pistole* je v nynější své podobě slovo románské: Italové a po nich také Španělé a Portugalci říkají *pistola*, Francouzi *pistolet*. Vykládáno bývá po příkladu Estiennově (1569) tak, že se spojuje se jménem italského města Pistoia; v tom se totiž vyráběly dýky, bodné zbraně *pistoyers*, a jejich pozměněné jméno prý se, když byly vynalezeny malé arkebuzy, přeneslo na tyto střelné zbraně. Proti tomu vyslovil Palacký již r. 1828 mínění, že odvozovati slovo *pistole* od Pistoie je nesprávné, že spíše jest v něm hledati české slovo *píšťala*, které označovalo »tenčí střelbu« a které proniklo v tvaru *bizschälen* také k Němcům.

Titz ukazuje zevrubně, že Palacký měl pravdu. Snáší přehojné doklady z let 1433—1514 o tom, že husité zavedli píšťaly jako tenčí a menší zbraně střelné, že se tyto zbraně dostaly do Němec a tam se jmenovaly *pitschale, pitschole, petstole* a pod., že se těchto německých názvů začalo užívati po vynalezení kolečkového zámku také pro kratší jezdecké zbraně střelné a že němečtí »černí jezdci«, reîtres, zanesli krátké »pitschole« atd. i s jejich jménem do Francie. Ve Francii byl tvar slova poněkud pozměněn: z »petstole« se stala *pistole* a utvořen zdrobnělý *pistolet*. Časem název *pistole* pro krátkou střelnou zbraň vymizel — kolidoval se jménem mince »pistole« — a zbylo jen jméno *pistolet*. Nejstarší francouzské doklady na slovo *pistole, pistolet* v našem významu jsou z polovice XVI. století (středolatinský pistolettus 1547—1567, pistole 1566). Z Francie se dostala pistole do Italie, tam ji zastihujeme po prvé r. 1605. Koncem XVI. století se slovo »píšťala« ve významu krátké střelné zbraně k nám v románské formě vrací: *pistule*; z 1. čtvrti XVII. století máme doklad i na *pistoletu*. — *Píšťala* jako střelná zbraň a s ní i její české jméno pronikly však nejen na západ, nýbrž i do Polska, kde jsou *pisczele* doloženy sice až v polovici XVI. stol., ale byly jistě známy již dřív, do Ruska, kde se *piščaly* jako dlouhé pušky s ústím trubkovitě rozšířeným připomínají už r. 1470, a k Cařihradu, kde prý podle zprávy církevněslovanského rukopisu z r. 1619 pomáhaly Turkům r. 1452 dobývati Cařihradu. — Výklad o *pistoli*, opřený o důvody filologické i věcné , je nejobšírnějším oddílem »Ohlasů« a také její nejzdařilejší částí.

Z kapitol ostatních, drobnějších, je jedna (2.) věnována hákovnici a houfnici. Ukazuje, že francouzské slovo *obus* »dělo«, vykládávané z něm. slova *haubitze*, což vede k české, husitské *houfnici*, nutno vysvětlovati jinak, působením husitské *hákovnice*. (Hákovnice byly, jak známo, pušky delší a silnější než píšťaly, na předním konci hlavně měly vespod přikovaný nebo přišroubovaný hák a tím se při střílení opíraly o nějakou podložku, o násep nebo o bitevní vůz). Hákovnice není česká zvláštnost; je už r. 1415 jako *hakkenbusse* dosvědčena v Brunšviku, ale byla by zůstala jen zjevem místním, kdyby jí nebyli použili husité. Jimi se stala slavnou, pronikla z Němec do Francie a s ní i její německé jméno. To bylo přejato do francouzštiny hned ve dvojím tvaru: jednak jako *hacquebute* (kolem r. 1471) a — přikloněním k franc. slovu *arbalète* = kuše — dále *arquebute, arquebuse*, a jednak jako *hocbus*, z čehož pak vzniklo *obus*. — Z *houfnice* přes něm. *haufnitz, haubitze* povstalo arci italské slovo *obice*. — Husitské hákovnice vnikly se svým jménem také do Polska, kde

jsou r. 1635 dosvědčeny jako *hakownice*, a do Rumunska, kde se připomíná *hacunita* (v XVII. stol.) a *hušnita*. Do Rumunska dostaly hákovnice nepochybně přímo, nikoli prostřednictvím maďarským; Maďaři užívají totiž sice slov *puska* a *hoffnicza*, za *hákovnice* však píší *barbata pyxis*.

Jiné články (3.—5.) se obírají tarasnicí, cepem, pavézou. (Tarasnice byla polní děla, u kterých duše v hlavní i v komoře na prach měla stejný průměr). Tarasnice zase — jako hákovnice — nebyla původní zbraň česká; vznikla, jak se zdá, na hranicích polsko-pruských. Dostala se však k nám, husité význam její zdokonalili, a husitské úspěchy válečné pomohly pak tomuto dělu k proslulosti: *tarrasbüchsen, tarris, torösbüchse* připomínají se v Německu brzo po r. 1427, v r. 1428, 1430, ve Švýcařích r. 1443, *tarraspüchsen* ve Vdni r. 1445, *tarassi* v Dubrovníce 1455, *taraczka* a *taraskus* ve středověké latině maďarské. — K vojenské slávě pomohli husité i cepům. — Cestou přes husity pronikla k Němcům a Rumunům také *pavéza*, slovo, které k nám do Čech přišlo z Italie a označovalo štít z Pavie, štít na způsob pavijského. U Němců se připomíná několikrát mezi lety 1440—1519; u Rumunů, ke kterým se dostala asi od našich »bratříků«, slove dodnes *pavaza*, a forma tohoto slova svědčí, že bylo do rumunštiny přejato z jazyka, který měl přízvuk na prvé slabice, z češtiny.

Článek 6. vypočítává některé vojenské názvy, které zabloudily k sousedům. Cituje ze starých německých textů zejména *lebko, lepke* = lebka, přílba, *tesack, dusack, düsack, duseghe, disack* = tesák, *kordolatsch, khardelassen* = kordulač, kord, *possetken, posadken* = posádka, *kretschmen* = krčma.

Spíš věcného než jazykozpytného obsahu jsou kapitoly 7.—9. a 11. Dovozují, že se husitské šikování vozů dostalo až do Francie, že čeští *ztracenci* (jméno pro jakýsi předvoj) mají ohlas v něm. *verlorene Schützen* a ve franc. *enfants perdus*, že se husitský *valný houf* ozývá z něm. gewaltige Haufen, že husitští *posilci* (jméno pro jakési reservy) našli ozvuk ve franc. *soutien*, a že Francouzi v XV. stol. věděli o Praze, Pražanech (Češích) a pražských tesácích.

Otázky slovníkářské se týká zase kapitola 10. Podle ní jsou českého původu německá slova *drabant, trabant*, která původně značila pěšího žoldnéře. Autor je vyvozuje ze slova *dráb*, dosvědčeného ve významu »pěšák« už u Hájka z Hodětína; koncovkou *-ant* bylo slovo to učeně zlatinisováno. (Chyba ovšem je, že je temná etymologie slova *dráb*). —

Typografická úprava Titzovy knihy je velmi úhledná a nákladná, forma slohová a jazyk uspokojují méně.

Spisovatel má nemírnou zálibu ve větách vztažných: v té době vrací se pistole do Němec, *kde* se udomácní jako francouzský import 38 (a udomácňuje se tam); — soudím, že Němci nezanesli do Francie jen zbraň, nýbrž i jméno, pitschole neb petstole, *jež* Francouzům bylo těžko vyslovitelno i upravili si je v pistole 38 (to se Francouzům těžce vyslovovalo); — byl tu pokrok, *o čemž* svědčí i citát o píšťalách dlouhých, *jimiž* se holubi střílejí 30 (o tom . . ., jimiž se střílejí holubi); — (Jähns) říká, že . . ., *což* je omyl, *z něhož* si pomáhá v poznámce 18 (to je omyl a Jähns si z něho pomáhá); — prostudoval jsem všechny Mémoires, *jež* jsem mohl sehnati, *jak* lze seznati i tomu, *kdo* mou práci srovná s Delbrückem 20; — na koncilu odsouzena je také »la hérésie de France«, proti *čemuž* protestuje vévoda de Bourgogne, na *nějž* to padá, *jak* vypráví Jean 9. — Tu a tam pohřešujeme potřebné souměrnosti ve stavbě vět: středofrancouzsky máme *jednak* haquebut z hakebuchs a haquebute atd. z tvaru hakebusse 46 (jednak haquebut . . ., jednak haquebute; sic je té větě těžko rozuměti). — Někdy bývá zanedbána shoda v pádě: děkuji technické knihovně v Brunšviku (prof. Dr. *Mack)* 5 (prof. Dru. Mackovi); — pestoresa znamená *dýka* 16 (buď: dýku, nebo: »dýka«); — viz: *Literatura* našich studií 78 (Literaturu); — Philippe mluví o compagnons perdus, »kteří jdou napřed bez pořádku«, tedy *tlupa* výzvědní, která . . . 71 (tedy o tlupě; nebo: je to tedy tlupa); — ozbrojeni novým druhem zbraní, před tím v Německu nevynalezeném, železnými totiž píšťalami 21 (nevynalezeným). — Nesprávné je zeugma: *H*usité (lépe *h*usité) *vynalezli* a *užívali* »píšťaly« 38 (vynalezli píšťaly — 4. pád — a užívali jich — 2. pád). — Stavba vět je leckdy velmi primitivní: hlavní voj sluje »der gewaltige Haufen«. Potom Kriegsbuch markraběte Albrechta z Brandeburgu, srv. Jähns str. 519. Tam . . 71; — zatím však slovo »ztracenci« přešlo do Francie. Tam r. 1425 v pojednání La manière . . . pour combattre (= Způsob podle zvyklostí nynější doby jak šikovati vojsko v poli k bitvě); tam mluví se jen o avantgarde 71. — Na ukázku jiných kazů slohových buďtež uvedena tato místa: do Francie hakovnice — hakebusse přišla dvakráte. Poprvé v první polovici 15. století, a tu *dalo* ve střední francině hacquebute 47 (tu dalo slovo to v střední fr. h.); — byly tedy ještě píšťaly bez *pažeb, jež* místo pažby byly naraženy na klín 22 (píšťaly, které neměly pažeb a místo toho byly naraženy na klín); — Vocabolario universale zná slovo to (míní se slovo drabant) jen jako *tělesného strážce* císaře v Němcích 81 (jako jméno pro tělesného strážce).

Z mluvnických chyb hláskových a tvaroslovných lze vytknouti:

ve městech 66, ve tvaru 45, ve bráně 22 (v); ku slovu 79, 16 (k); z Vratislavi 31 (-ě); přeloživ *ho* (myslí se příklad) do němčiny 29 (jej); vyslanec *dlící* u císaře 29 (dlející); později vozeny tarasnice na polovici vozu 51 (voženy); k ohražení tábora 65 (ohrazení). Cizí jména vlastní jsou někde zbytečně nechávána nesklněna: doklady u Tommaseo-Bellini 46 (Tommasea-Belliniho); kniha Dell' arte ... od Nicolò Macchiaveli 29 (od Nicola Macchiavelliho). Lindův Slovník se na str. 25 cituje jako Słownik Lindego, což není ani české ani polské (polsky je Słownik!).

Nevím, budou-li se komu líbiti archaismy: mnoho vozů *jsou* vlastně lafetami houfnic 63 (m. mnohé vozy jsou); je viděti, že to byl záložní a pomocný *sbor, kteří spěli* za předvojem 75. — Nebo, jsme-li oprávněni psáti podle lidové mluvy ž. rod místo středního ve větách jako: jak se ta slova dostaly do Francie 39, ve francině staré byly od toho slovesa jen podst. jm. sostenance a sostenement 76, (v rejstříku) krčí se několik slovanských slov, při čemž zase nepřesně je uvedeno, že morž, polagano, vrukolaka jsou slovanské, aniž by bylo uvedeno (= aniž je řečeno), z které řeči slovanské je to 43. — Místo: byla v zámku *Luxemburg* posádka 81 řekne každý přirozený Čech zajisté: v zámku lucemburském. — Věty: laskavost je dnes vzácna 5, věc je zajímava 17 mají sice příd. jména v tvaru ctihodném, ale křísiti tvary tyto tam, kde vymřely, je marné. — S mnoha spisovateli má náš autor společnou úzkost ze zájm. ten. Píše na př.: duc de Clèves, zaváděje výraz compaignons perdus, nepochlubil se, že je *výraz* ukovaný podle němčiny 73 (je to výraz); — jak populární zbraní byl cep, ukazuje se, že v písních za válek husitských se přidává ve výčtu zbraní 55 (jeví se v tom, že); — mohlo by se namítnouti, že se trvá ve Francii jednomyslně, že jméno pistole je z Pistoje 33 (jednomyslně na tom). — Naopak zase se zde vyskytává zájmeno tento, kde se Čech bez něho obejde: *tento* žil 1452—1519 48 (v poznámce pod čarou o Lionardovi da Vinci); — byly to compagnies d'ordonance. *Tyto* skládaly se z hommes d'armes 34. — Čísla 24 a 21 jsou psána proti obecnému novočeskému způsobu mluvení: z *dvaceti čtyř* drabantů 81, *dvacet jeden* (drabant) byl zabit 81. — Chyby se najdou i v užívání pádů a předložek: užívajíce *ji ku* (!) střelbě 43 (jí); francouzské slovo pistole = mince neskýtá *ničeho* (= nic), proč by *se užilo* pro zbraň (by se ho užilo; — v Čechách úspěšně píšťal se užívalo: napřed na vozech jako zbraně příručné, pak jako *zbraň* (!) žoldnéřů pěších 30; — *tomuto slibu* Meyer dostál 44 (tento slib splnil); — nejdůležitějším(!) bylo dobýti jejich táboru 64; — zachránila království francouzské před mnoha *roztržek stranic-*

kých(!), jichž se lidé báli 84; — *dle* úmluv 9, *dle* Palackého 17 (podle); — neodvisle *od* 39 (nezávisle na). — Při slovese si libuje autor v nadměrném užívání sloves dokonavých: věc a slovo *vniknou* v druhé polovici 16. století do Němec 17 (vnikají). — Ve větě: málo byste jich byli viděli, kteří *neměli* pět nebo šest velikých koní 65 žádá si věta vedlejší zajisté kondcionálu (kteří by byli neměli). — Pořádek slov příklonných ve větě a slovosled vůbec bývá nepřirozený: když již svou práci odevzdal *jsem* nakladateli 38, jak hojné styky měli *jsme* s Francií 38, že v r. 1561 střílelo *se* kušemi 24 atd.

Ani slovník není bez vad: *jedná se* o Helvetie 64 (jde), pokud se týče těch reîtres, *jedná se* o svědectví několika současníků 33, *jednalo se* mi o to, abych . . . 5, o Španěly *se nejedná* 15; — zásadně *odpadly* (v slovníku Meyera-Lübke) nelatinské živly v rumunštině 44 (neuvedeny); — i to jediné české slovíčko mělo *smůlu* 43 (mělo neštěstí); — sebrati svých *pět švestek* a rychle odejíti 34 (sebrati svá sítka); — je to *rozhodně* tradice husitská 66 (beze vší pochyby); — hákovnice *prodělala* technický vývoj v Německu 47 (h. se v Německu technicky pozměnila, prošla technickými pozměnami); — u nás je *celá* dlouhá řada mých přátel 5 (proč celá?); — výraz *ryze* francouzský 71 (čistě); — srážku odstranili Francouzi *záhy* 38 (brzo); — Husité z vozů *tvořili* labyrinthy 19 (dělali); — střílet z kuše *šlo* daleko rychleji 24 (bylo možno); — domnívá-li se, že . . ., *pak* je velice na omylu 39 (dann!). Místo *amerikánský* (43) je správně americký, m. *zhořelický* (61, 31) zhořelecký. *Luxembourg* (80) se po česku jmenuje Lucemburk, *Zips* (58) Spiš.

V pravopise bije do očí, že se »hákovnice« píše jednou s krátkým *a*, po druhé s dlouhým *á*, koncil basilejský jednou s *b*, po druhé s *B* (10). Také nejsou vzácností chyby tiskové, některé z nich ruší až smysl: *h*moždíř 41 (moždíř), u Přibislavě 8 (-by-), užiti 37 (užíti), promýšleně 63 (-my-), o*dd*olala 29 a o*dd*olá 16; Střelínští (Strehlen) u *Bratislavě* 30, v *Bratislavi* 31 (myslí se Vratislav); mluví však Dr. F. o Ardealu, jako národu, viz . . ., s tím naprosto nelze souhlasiti 58 (mluví-li); dokladů proto, že by bylo přívržencům toho odboje říkalo Pragon, nemám 85 (dokladů pro to, že by se bylo . . .). Než: taková nedopatření známe jako příliš lidská.

Horší jsou vytčené nedostatky slohové a jazykové. Toužíme-li po tom, aby se česky psalo pěkně a správně vůbec, musíme tak činit především my filologové.

S.

Jean Richepin: *Miarka, dcera medvědice.* Román. Přeložili Olga a Karel Škábovi. Nakladatel Karel Beníško v Plzni 1922. Stran 320, za 22 Kč.

Život lidí toulajících se bez určitého cíle světem má do sebe jistý romantický půvab; při nejmenším vábí těsným soužitím s volnou přírodou, a není proto divu, že se nejeden spisovatel obíral vylíčením života těchto potulných lidí (z Rusů na př. Gorkij, z našich spisovatelů Josef Uher), — ba někteří se dali dokonce svésti sami k podobnému kočovnému životu, jako na př. Jean Richepin, jenž část svého dobrodružného života prožil mezi cikány a komedianty. Neklidná krev Richepinova se jeví i ve verších tohoto básníka-naturalisty, romanopisce a novelisty a je patrná i z knihy, kterou právě do češtiny převedli Olga a Karel Škábovi.

Cikánské dítě Miarka, jemuž nedlouho před jeho narozením zemře otec a jehož zrození má v zápětí smrt matčinu, je ústřední postavou románu; odkojí ji medvědice, jež cikánskou rodinu provází světem, a vychová babička se strany otcovy. Matka Miarčina nebyla cikánské krve, takže stará Vougne má spíše radost z její smrti než bolest, a těší se, že si ji vychová po svém; má posvátné, »čarodějné« knihy cikánské, z nichž ji vyučuje a chystá za budoucí královnu svého kmene. Té hodnosti skutečně Miarka, oslňující svou krásou, dosáhne, třeba až po smrti babiččině. Kniha je pěkně upravena a cena její na dnešní poměry není značná; bohužel zůstalo v ní několik omylů, kterých se překladatelé mohli vyvarovati.

Hned v pravopisu se tu jeví dosti nejistoty, kolísání a odchylek. Na př. *ku předu* 18 a kupředu 19; *z dálky* 32 a zdálky 46; kolem *do kola* 7 m. dokola; *ode dávna* 78 m. odedávna. Nesprávná kvantita je v slovech: ohřaté 9 m. ohřáté; namahavě 10 m. namáhavě; košíkář 19 a j. m. košikář; vztýčila 21, vztýčíc se 234 m. vztyčila, vztyčíc se; pobyti 54 m. pobýti; rozdmychávati 16 m. rozdmýchávati; ton 8 m. tón. Nesprávně (snad přehlédnutím) je psáno: rozlobený 136 m. rozzlobený; rozstřikovaly 202 m. rozstřikovaly; tamnější 16, 107 m. tamější; postraní 73 m. postranní; stěžka 11 m. ztěžka (ale ovšem: stěží, s tíží); zpočátku 12, 55 m. s počátku; spozorovala 82 m. zpozorovala. Místo »posunky« 33 bývá častěji nespr. posuňky 22 a pod. postraňky 24, 236 m. postranky, neboť změna nk — ňk je nespisovná (srov. i ob. na vejmiňku, vejminěk vedle spis. výminek, na výminku). *Hmouřiti* 199 je tvar dialektický, vzniklý přesmyknutím ze spis. mhouřiti (srov. mžourati); m. řežavý je spr. řeřavý (z pův. žeřavý, které je téhož kmene co žár).

Po tvarové stránce možno překladu vytýkati tyto nesprávnosti: uzle 69 m. uzly (svázati do uzlu); v jejím kmenu 96 m. kmeni (2. p. z kmene); ruku širokou jako skopovou pleci 239 m. skopové plece (anebo aspoň podle ob.: skopovou plec). Zvláště časté jsou chyby u podst. jmen vzoru »kost«: dlouhé noce 137 m. noci; hrstě 7, 26 m. hrsti; pěstě 237 m. pěsti; chutě dodati 201 m. chuti; chutěm 29 m. chutím (pův. chutem jako kostem). Nespr. jsou dále tvary: se *svoji* sestrou a p. 11, 34, 57, 63 a j. m. se svou; po *jejiž* stranách 14 m. po jejichž; do *nějž* 69 m. do něhož; *jichž* oko 7 a j. m. jejichž; tázal se *sama* sebe m. sám sebe n. důrazněji: sebe samého. *Lhou* 130, 214, 233 je zbytečná a umělá korektura za spr. lžou; m. unešen 12 má býti unesen; m. ohřává 8 spr. ohřívá; nespr. je přechodník ve větě: opakovala Miarka *vztýčic se* 234 m. vztyčivši; ve větě: osel spal *ve stoje* (ob. v stoje) bylo docela dobře možno užíti spr. přechodníkové vazby »spal stoje«.

Překladatelé velmi rádi také užívají předložkového tvaru »ku«, kde není na místě, na př. *ku* zvířatům 11, *ku* svým 24, *ku* stařeně 80 m. k zvířatům, k svým, k stařeně; ve větě »hluk vycházel *se* zežloutlých polí« 8 byla na místě předložka *z*, nikoli *s*; věta »nucen jsa zmírniti krok *k vůli* dýchání a *k vůli* upevnění okulárů na nose« byla by zněla češtěji: »aby mohl dýchati (aby mohl vydechnouti) a upevniti si okuláry«.

Genitivu přes míru je užito ve větách: neslyšela *ničeho* 212 m. nic; kde (cikáni) tak rádi nechávali *svých mrtvých* 36 m. své mrtvé (jak je usus nč.); že by bylo na světě *hlubšího* štěstí nežli *toho*, jehož ... 92 m. hlubší štěstí nežli to. Ve větě »ty *to* neuč nikoho« 214 má býti: tomu, právě tak jako na téže str.: »čemu jsem tě naučila«. Místo »střežila se, aby to sama *šla* říci« 260 má býti spr. »aby nešla«.

Na několika místech se setkáváme také se slovy a výrazy buď nesprávně utvořenými anebo nesprávně užitými. Tak čteme na př. často *pihatý* 10 a j. m. ustáleného v spis. řeči »píhovatý« (Töpferová řekla rukavičkářce, »že bude míti píhovaté dítě« Neruda, Mal. pov. 193); *žalostnící* 22 m. žalostící (od subst. žalost; jiné by bylo »*žalostněti*« od adj. žalostný s přech. žalostnějící); *flamandský* 29 (podle franc. flamand) m. flámský n. flanderský; *medviče* 38 m. medvídě, medvěďátko; *měrkou* ovsa 244 m. spr. mírkou (stč. mierka). Od ustáleného usu spisovného se odchylují výrazy: propukly v ohromně *hlučném volání* 12 m. v hlučné volání; nemá *na* nic jiného starost 18 m. o nic jiného (ale ovšem: vynaložiti starost na něco, míti něco na starosti, míti pozor na něco); kdybychom *upadli do* zodpovědnosti, že 65 m. kdybychom

měli odpovídati (zodpovídati) z toho, že . . ., kdyby nás pohnali k odpovídání; dohánětí *dobu*, kterou promarnili 72 m. čas (maříme, utrácíme atd. čas, ne dobu); po celou dobu, *kdy* se modlil 76 m. co se modlil; chtěje *si polknouti* ze své čutory 75 m. učiniti doušek; nemohla ze sebe *vydati* ani slovíčka 35 m. vypraviti (ale ovšem: ani hlásku, ani hlesu ze sebe nevydal); tvářila se *z vesela* 200 m. vesele (ale ovšem: prohodil zvesela, začal zvesela a p.); její *rozdělané* a vlající vlasy 222 m. rozpuštěné, rozpletené, spadlé (rozdělati lze uzel, psaní zavřené atd.).

Pozoru hodny jsou v překladě některé germanismy, které ukazují, jak je máme v krvi, že se jich dopouštíme, i když nepřekládáme z němčiny. Na př. obdivoval *ji* 92, 151 m. divil se jí; *věrohodné* vypsání (glaubenswürdig) m. hodnověrné; oč *se jedná, nejedná se* o zločin a p. 24, 65, 87 m. oč běží, nejde o zločin; *rozhodně* (v odpovědi) 32, 91 m. najisto, jistě (franc. ovšem také: décidément); *prosadil* své choutky 54 m. provedl; *v tomto ohledu* 31 m. v této věci, po této stránce; to je *smůla* 32, 94 (radikálněji: to je pech) m. to je svízel a p.; hluk *se stával tišší* 9 m. tišil se, tichl; *vyhotoviti* zápisy 63 m. učiniti, vykonati, pořídíti; počínají (zloději) *s* vajíčkem a končí *s* volíčkem 84 m. vajíčkem, volíčkem; *v prvé řadě* 203 m. především.

Mluví-li překladatelé na str. 65 o Ovidiových skladbách, které se nazývají *Tristes* a *Fastes*, podržují francouzský tvar (plur.) v českém překladě; básně ty slují Tristium (libri) a Fasti (čes. tvar by mohl zníti Fasty, ve Fastech; Tristium je 2. p. k nom. Tristia, sc. carmina, a český tvar bývá Tristia n. Tristie, v Tristiích).

Fr. Šimek.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Časopis pro moderní filologii a literatury (VIII, 3) přináší další řadu etymologických výkladů slov českých z pera Jankova. Slovo aféra je původu francouzského (l'affaire fem.); slova afekce (tělesná nebo duševní porucha, buď tedy zachvácení nemocí nebo pohnutí mysli, dojem, vášeň), afekt (prudké pohnutí mysli, vzkypění, vášeň), afektace (snažení po něčem, pitvoření, strojení) a s ním souvisící afektovati, afektovaný mají základ vesměs v lat. afficere (přičiniti se, dotýkati se, dojmouti) a jeho odvozeninách affectus, affectare; afinita (příbuznost ve smyslu starších názorů chemických o příbuznosti prvků jako příčině jich slučování)

je z lat. affinitas utvořeného z příd. jména affinis (z ad fines, u hranic), hraničící, sousední, spřízněný; afix (přívěsek, přípojek k slovu, v mluvnici) je z lat. affixum od affigere (ad-figere, přistehovati, připojiti); aforismus (struč. průpověď), aforistický (úsečný) pochází z řec. (do latiny převzatého) slova aforismos (-us) odvozeného od slovesa aforizo (z apo a horizo, ohraničovati; odtud je i slovo horizont); Afrika (název třetího dílu světa) je slovo lat., utvořené ze jména Afer, latinského a původně snad domácího pojmenování obyvatele z okolí Karthaga, a značilo s počátku jen pobřeží africké kolem Karthaga; afrikáta (v mluvnici hláska složená z hlásky ražené a třené, na př. c z ts) je vlastně zpodstatnělé příč. trpné slovesa affricare (ad - fricare, třít o něco); aga (pán, titul nižších důstojníků a dvorských hodnostářů tureckých) je původu tureckého a znamenalo původně staršího bratra, starší osobu vůbec; agarik (bedla) je z řec. agarikon, houba z Agarie (v Sarmatsku); agave (t. j. století aloe) má jméno z řec. agaué (podivuhodná, skvostná, pův. dívka vynikající vzrůstem); agenda (rozsah činnosti úřední, pův. kniha modliteb a obřadů kostelních) je z lat. agenda stř. mn. (od slovesa agere), to, co jest činiti; agent (jednatel, zvl. obchodní) je z příčestí téhož slovesa agere (jednati), agens, agentis (jednající); agilní (čilý, zručný, hbitý) je odvozeno z lat. agilis (pohyblivý), rovněž z agere; agitovati (podněcovati), agitace, agitátor má základ v lat. agitare (uvésti v pohyb, dráždíti, naléhati, odtud agitator, ponaněč, na př. osla, řidič); aglutinace (připojování, aglutinující jazyky, které tvoří tvary mechanickým připojováním zvl. slabik) je odvozeno z lat. slovesa agglutinare (ad - glutinare, přikližiti, z glus, glutis, klih); Agna, s obměnami Ahna, Ahně, Ahník (stč. muž. jméno osobní, zachované v míst. jméně Ahníkov, něm. Hagensdorf) jest pův. něm. Hagen (jméno hrdiny v Nibelungách); agnát (příb. se strany otcovy) je z lat. agnatus (ad - gnatus, natus, dodatečně, na př. po smrti otcově, narozený); agnoskovati (poznati a tím zjistiti něčí totožnost) je z lat. agnoscere (ad - gnoscere, noscere, uznati); agnus, agnusek ap. (ob. penízek, medailonek se sv. obrázkem) je slovo lat. agnus (Dei, beránek boží) a znamenalo podobu beránka (z vosku neb kovu), pak penízek s podobou jeho nebo P. Marie atd. anebo penízek vůbec; agonie (smrtelný zápas) má původ v řec. agonia (zápas vůbec); agrafa (sponka, přezka, zvl. ozdobná) je z franc. agrafe (složeného z lat. ad a něm. krapfe, hák, dráp); slova agrární, agrárník a p. pocházejí z lat. agrarius, polní, zemědělský, odvozeného z lat. ager, agri (řec. agros), pole; s tímto základem souvisí dále slovo agrikultura (z lat. agri - cultura, vzdělávání pole, zemědělství) a agronom, zemědělec vědecky vzdělaný (z řeckého agros, pole, a nemo, držeti, vzdělávati pozemek); agregát (v mat. složený výraz, v chem. těleso složené ze stejnorodých částí) zakládá se na lat. aggregatum (z aggregare, ad - gregare, k stádu — lat. grex, gregis — přidružiti); agresivní (útočný, nepřátelský) je z aggressivus (k příčestí aggressus od slovesa aggredior, ad - gradior,

dělati kroky někam, útočiti); a h, příslovce znamenající podiv, je v češtině asi původu knižního; a h a, citoslovce rozličného významu, vyskytuje se v mnohých jazycích jiných (v starším jazyce bývá aha na týchž a pod. místech, kde bývalo před tím haha, ale nč. ana nemusí býti z něho).

V 1. sešitě nového ročníku Z v o n u je otištěna důtklivá domluva našim úřadům, aby v svých vyhláškách věnovali už konečně jednou víc péče správnosti a čistotě jazykové než dosud. Zvon píše: »Neustaneme tlouci na dveře českého svědomí, dokud nám a všem upřímně česky cítícím nebude otevřeno. Nejen listy odborné a literární, sem tam i denní tisk horlivě se ujímá ryzosti českého jazyka, ale všecko marno, jako když se hrách na stěnu hází. Míníme zejména úřední vyhlášky a oznamy všeho druhu, které buďte vždy a bez výjimky psány jazykem bezvadným. Působí trapně, když na příklad vyhlášky v železničních vozech trkají tou měrou, že citlivý brusič na místě je opravuje a místo »Račte před opuštěním této místnosti...« navrhuje správnější »Než opustíte tuto místnost«. Čiší z těch našich úředních pokynů stále ještě Vídeň a starorakouský šiml, zamilovaný do německých substantiv a málo dbající vhodnějších českých sloves. Přece mnohem pěkněji zní »Shazovati sníh...« nežli »Shazování sněhu...«; lépe »Rychle jezditi...« nežli »Rychlá jízda...« atd., jak vykládá o jednotlivých případech »Naše řeč«, kterýžto časopis důtklivě doporučujeme všem českým kancelářím, od nejvyšších do nejnižší. Bylo vždycky naší povinností dbáti vždy a ve všem správnosti jazykové, ale dnes je tato povinnost tím vážnější. Víme, že úkol náš je znesnadněn proti jiným řečem, dávno ustáleným a vytříbeným, nezkaleným úřednickými nedouky, jako u nás bývalo, a dovedeme si vysvětliti mnohý jazykový poklesek dokonce i ve chvatu žurnalistickém, ale v úřadě něco takového se nevyskytuj. Máme dnes v ministerstvech dobré, ba výborné znalce češtiny, ministerstvo školství a osvěty disponuje celou jich armádou, bylo by tedy záhodno, aby každé aspoň ministerské pronunciamento prošlo jazykovou censurou. Ale nesnadno toho žádati, když ani pro úřední jazyk český nenašel se kloudný český výraz.« »Naše řeč« nesla a nese těžce, že čeština našich úřadů československých není o mnoho lepší, než bývala čeština úřadů rakouských, kdy bývala ošlapkem, a ne jazykem státním. Této bolestné a nedůstojné stránce našeho úřadování věnovala, jak se naši čtenáři pamatují, v prvních ročnících mnoho pozornosti a mnoho výtek. A byla by pokračovala v této očistné práci i dále, kdyby se jí nebylo dostalo ujištění, že se naše vláda, ministerstva a jiné úřady, postarají vážně o to, aby se snahám o očistu a zdokonalení naší úřední češtiny dostalo pevného základu, soustavnosti a jednotnosti. Ale návrhy, jež si vláda na redakci N. Ř. vyžádala, zůstaly návrhy, protože ubohost naší úřední češtiny naše úřady patrně nebolí a netlačí. Z tolika ministerstev snad jen jediné, ministerstvo národní obrany, stará se soustavně a doopravdy o čistotu své úřední řeči; některá ministerstva, na př. ministerstvo financí, zavedlo sice v svém Věstníku »Jazykový koutek«, ale na

jeho rady a opravy došlo nás od našich čtenářů tolik stížností, že je to skoro na pováženou. Jak vypadá čeština našich zákonů, ukázali jsme již také. Redakce N. Ř. sice ochotně pomáhá radou jednotlivcům a v jednotlivých případech, ale toto odstraňování jednotlivých vřídků není léčením choroby, jejíž kořen tkví ve lhostejnosti a netečnosti našich úřadů k jazyku českému a v nedbalosti naučiti se mu aspoň tolik, kolik má znáti každý inteligent. Žádáme na německých úřednících, aby uměli česky, a právem. Ale co kdyby některý německý poslanec nabídl důkaz, že ani naši čeští úředníci česky neumějí? Zda by se mu nepodařil?

*

Známý badatel o Chodsku a zvláště o jeho nářečí, plzeňský profesor Jan František Hruška, jehož »Dialektický slovník chodský« vydala r. 1907 Česká akademie, věnovala kanceláři Slovníku jaz. českého pro budoucí Thesaurus nově nastřádané doplňky k chodskému slovníku asi o 3000 dokladech. Svůj dar, dílo patnáctileté práce, doprovodil zajímavým dopisem o postupu a zásadách své práce a rozhovořil se i o některých svých pozorováních, která jsou obecně zajímavá a jež, nadějíce se jeho souhlasu, otiskujeme. Píše:

»V posledních letech hojně užíváno podřečí chodského v beletrii. Nelze proti tomu býti pro kolorit díla a určitější charakteristiku osob, ale záhodno nepominouti mlčením, že tu nebývá hrubě dbáno správnosti podřečí. Vytkl jsem to již v soukromí, v dobré vůli a snaze o nápravu, ale dostalo se mi za to posměšné výtky »filologického piplání«. Jenže právě to filologické piplání s mnohou prací mnohých let může zde ukázati správnost a jistotu. Na př. v chodské mluvě se odedávna zachovává zálíba dloužiti koncovky jak v skloňování, tak zvláště v časování. Slýcháme podnes: volál, volát, semán, vovíc, votáv, jelít atd. Ale »filologické piplání« ukazuje, že i pro takovou prostou mluvu, jako je chodské podřečí, platí zásada: výminka tvrdí pravidlo. Slýcháme: volál, čekál, nechál, nechát atd., ale najednou proti tomu jen a jen krátce žehnal, dělal. Snadno pochopujeme výjimku žehnal, žehnat: slovo to přišlo z kostela a z knih, ale tajemstvím zůstane důsledně krátká koncovka dělal, dělat, neboť toto sloveso je stejně všední a domácké jako volál, volát atd.

Proti tomu nacházíme v nynější beletristické chodštině množství slov takto chybnou analogií svévolně dloužených (na př. vozvál, popádne, sežrála, rozhněvál, dělál, sběhál, dožrál, prodál, počítát, čtál, hučíl se, mušíli, pustíli, chytíl, vyskočíl, měříl, pcstíl, praštíl, platíl a j.). Naproti tomu se pomíjejí délky, kde je chodština měla nebo dosud má. Připomínám tu věc, aby naposled texty takové nebyly excerpovány jako doklady pro chodštinu, jak pověděl kritik krajan Em. Felix, náměsíčnou.

Za pětatřicet let, co se obírám chodským národopisem, poztrácelo se hodně svérázu i z podřečí. Nemění se tak rychle mluva lidu sama, ale s vymírají-

cími nejstaršími hlavami mizí navždy největší díl zděděných zvláštností. Příchozí do chodské vesnice má první dojem, že slyší obyčejnou obecnou mluvu, přibarvenou jen tu a tam jinou výslovností a přízvukem větným. To platí zejména, nahodí-li se mu mluviti s někým, kdo sám už svou přirozeností nebo novým způsobem života je více vydán asimilačním vlivům cizím, jež zvláště od války působí velmi rušivě na všecku kmenovou svéráznost. Vždyť se nyní z každé skoro vesnice chodské vydává denně po několika lidech za chlebem do rušného života továrního (do Škodovky v Plzni).

Poslouchámeli však i takový nahodilý hovor trpělivě, proskočí brzy slovo a tvar nebo celé rčení, jež jsou zbytky starodávného podřečí. Je jisto, že vnuk nynějšího chodského rolníka nebude už vědět, co je p ř í l o h, š t y r b r a z n í k, d v í, v o b h á n ě t, v y b í r a t. Změnila se práce na poli, nebude brzy kdy a proč užívati těchto výrazů, vytratí se z živé mluvy. Ale troufal bych si předvídati, že se ještě v několika příštích pokoleních budou ozývati na Chodsku slova a tvary: v o l á l, v z e l, v o t á v, k o l m á h, s r d e ň, z á t e ň, n á t o n, t r h e l; slova zvláštní budou žíti s věcí a tvary zvláštní se vžily, že jich bezděky užívají, i kdo z módy proti nim brojí.

Zdá se, že zděděná barvitost mluvy mizí právě tak, jako malebný kroj, ale podstata věci je jiná. Kroj se vyrábí a kupuje; nechce-li si člověk koupiti nový kus, když staršího nemůže užívati, jest oň méně. Mluva se rodí s člověkem a všemi kmenovými zvláštnostmi, žije s kmenem. Přežila celá pokolení a přežije i kroje, aspoň v hojných cenných zbytcích, proti nimž je boj nové doby slabý a marný.

Proč o tom uvažujeme? Z přesvědčení, že i naše doplňky bude možno a třeba ještě dlouho a dlouho doplňovati. A víc očí více vidí. To na povzbuzenou pro ty, kdož půjdou za námi.

Předkládám práci svou k volnému použití redakci velkého Slovníku jazyka českého s prosbou, aby z ní sama vytěžila, co se dá, i aby dovolila z ní těžiti k účelům dialektologickým, když nemohla býti autorem samým zpracována pro tisk a tím i pro širší veřejnost. V »Naší řeči« jsme čtli zprávu z kanceláře Slovníka, že není peněz v Čsl. republice pro český jazyk. Chudý má pomáhati chudému. A proto prosím, aby redakce přijala tuto mou práci jako skromný a radostný dar.«

Z e m s k ý v ý b o r m o r a v s k ý povolil na zprávu o finančních obtížích pracovní kanceláře Slovníku jaz. českého (jen honoráře excerptorům v r. 1921 činily přes 50.000 Kč) Lexikografické komisi České akademie na Slovník jazyka českého roční podporu 1500 Kč.

HOVORNA.

ANDĚL (F. M.). Podst. jména a n d ě l, m a n ž e l se skloňují podle vzoru had, jak bylo vyloženo v N. Ř. několikrát (I, 270; II, 85; III, 243; IV, 28, 117); žádný Čech neřekne »od anděle, od manžele«, nýbrž »anděla, manžela«. 5. pád je tedy a n d ě l e (anděle boží, strážce můj), m a n ž e l e; tvary »anděli, manželi« jsou právě tak chybné, jako když se píše »k tomu účeli, na vrcholi« m. »účelu, vrcholu«. »Vžité« jsou jen u lidí, kteří neumějí česky.

AŤ SI ŘÍKÁ KDO CHCE CO CHCE ... Tak se mluví v Čechách odedávna; ale někomu se to nelíbí, není mu to asi dosti usedlé (obvyklého strašáku, podobnosti s němčinou, zde přece není). Aspoň jsme čtli v Nár. l. 17. srp. 1922 opravené vydání této věty »ať říká kdokoli cokoli«. Nezní to prostému českému uchu při vší povrchní správnosti cize?

BLÍZKÝ, BRZKÝ, NÍZKÝ. Není tomu dávno, co jsme kárali nesprávné b r z s k ý m. b r z k ý (6, 26). Kdybychom se směli domýšleti, že naši novináři NŘ. vůbec čtou, viděli bychom jediný výsledek této poznámky v tom, že teď píší také b l í z s k ý m. b l í z k ý, a snad najdeme brzy také n í z s k ý m. n í z k ý, Snad abychom tedy dali nějaké pravidlo? Koncovka -s k ý a její obměny tvoří příd. jména na -s k ý (a k nim příslovce na -s k y) jen jako odvozeniny jmen podstatných a k tomu jmen vlastních i obecných, označujících rozličné stavy a společnosti lidské, sídla lidská, ústavy a zařízení lidská (panský, kněžský, městský, zemský, krajský, říšský, pražský, dětský, stařecký, náboženský, prorocký atd.). Výjimek skoro není; od jmen zvířat jsou pod. slova skoro jen, srovnáváme-li člověka a jeho věci se zvířetem (peský m. pesský, hovadský, prasecký m. prasetský, sviňský), od jm. příd. je snad jen domácí — domácký. Příd. jm. b l í z k ý, b r z k ý, n í z k ý těchto vlastností nemají a jsou odvozena od příslovcí (stč. bliz = blízko, 2 st. blíže, brzo, brzy, cslov. niz = dolů, 2. st. níže); ale snad není ani tak těžko si pamatovati tato tři příd. jm. sama a přidati si k nim záhadné h e z k ý?

DOUDLEBY (J. V.) jest jméno místní, utvořené ze jména obyvatelského (zde názvu kmene) Doudlebi (pův. Dúdlebi). Množný lokál těchto místních jmen měl původně jako všechna podst. jména tohoto tvaru (vzoru dub) koncovku -i e c h (nč. -í c h), v Uhřích, v Rakousích, v Bavořích, v Korutaních, ve Vlaších, v Srbích atd.; tato původní koncovka se u některých jmen udržela podnes (v Rakousích, v Bavořích, ve Vlaších), u jiných byla vytištěna pozdější koncovkou (analogickou) -e c h, která se šíří u podstatných tohoto vzoru vůbec (v Korutanech, a pod. Kralupech, Všetatech atd.). Ale rodová nezřetelnost a shoda některých pádů se skloněním ženským (Uhry, Uher) způsobuje časem, že se u některých z místních jmen ujímají v 6. p. (a také v jiných) tvary podle vzoru žena: k Čechám, v Čechách, s Čechami, jimiž se pak liší od jmen obyvatelských (Čechové, k Čechům, o Češích, s Čechy).

V teorii by mohl tedy lokál míst. jména zníti: v Doudlebích (= v Rakousích), v Doudlebech (= v Kralupech) i v Doudlebách (= v Čechách, v Dušnikách). Hledíc však k tomu, že u jmen osad (ne zemí) bývá koncovka -á c h skoro jen tam, kde by se jinak musila před příponou měniti koncová souhláska (v Dušníkách, v Rybníkách m. v Dušnících) zdá se míti nejvíce práva na život přípona -e c h, jako je v Citolibech, v Kralupech, v Semilech, v Kladrubech atd. Říká-li lid v místě »v Doudlebách«, to by správnosti tvaru »v Doudlebech« nevadilo, protože v usu obecném a nářečním proti spisovné koncovce -ech bývá koncovka -ách i u jiných podst. jmen tohoto vzoru (po stromech — po stromách).

FLÖHA (M. Ž). Toto něm. jméno říčky, která vzniká v českých Krušných horách a teče do Saska, kde spojivši se s Přísečnicí (Pressnitz) vlévá se do Čopavy (Tschoppau), překládají čeští zeměpisci a kartografové dvojako, buď V l h a (Ottův Slovník naučný) anebo B l š n i c e (Ottův Atlas, mapa Neubertova zpracovaná dr. Fr. Machátem a j.). Protože z pramenů a pomůcek knižních nebylo lze zjistiti, které z obou pojmenování je správnější, vyžádali jsme si skrze dr. J. V. Šimáka mínění Sedláčkovo, který s nevšední ochotou odpověděl takto: »Názvy V l h a a B l š n i c e pro říčku Flöha jsou nestvůry. »Blšany« přeložili Němci na »Flöhau« cítice v tom blechu, ale u Flöhy není tomu tak. »Vlha« je připodobnění zvuku, ale správněji snad by bylo »Blha« (Farbe — barva atd.). Řeka Flöha pramení u vsi Flaje (Fláje?), která tak slove od 1568 (pozdější lokál »ve Flaji«), a je víře podobno, že říčka má jméno po vsi anebo spíše tato od oné. Na speciálce se čte v Čechách Fleyh, v Sasku Flöha. Rozhoduje tedy onen název a český název vsi. Říčku tuto jest z té příčiny psáti F l a j e neb F l a j s k ý p o t o k, F l a j s k á v o d a«. Za laskavé rozřešení této sporné otázky vzdává redakce Nestorovi našich historiků díky.

HRŮZOVLADNOUTI. Strašné toto slovo spáchal někdo v redakci Nár. pol., v překladu článku Averčenkova v odpoledníku 19. července, kde čteme: »... v charkovské »črezvičajce« (il), kde hrůzovládl továryšč Sajenko, odstřelovali se lidé každodenně.«

HUMHAL (J. Z.) je nejspíš pův. přízvisko člověka, který rád »humhá«, dělá hm, hum. V slovnících slova h u m h a t i ovšem nenalézáme; říká se tak někde? Citoslovce, jež je asi základem onoho příjmení, je vlastně zvuk, který nelze vystihnouti naším písmem; někdy je to čistá nosovka mm, někdy současně znějící dvě hlásky hm (hláska h, při níž při zavřených rtech zvukový proud prochází nosem), někdy se počíná čistým h, ale sevřením rtů se přidružuje m, někdy se počíná čistým m, k němuž se pak přidružuje h (mhm) a p.; teprv, když se takové zvuky stávají skutečnými slovy (schopnými na př. mluvnických změn), nabývají i určitého článkování. Proto se citoslovce patrně v podstatě totéž píše nestejně (č. hm, něm. hmm, franc. hum, houm atd.).

KLANEČNÍK (A. Č.). O tlustém, důkladném řetízku u hodinek se říká, že je jako klanečník (na př. Rais 8, 17), anebo se mu tak říká přímo (Kott 6, 593), ale s odstínem posměchu nad hloupou lidskou marnivostí. Slovníky o tomto slově skoro mlčí, zvl. o jeho vlastním významě. V svědectvích o hospodářských věcech pozůstalých po komsi na statku v Unhošti čteme r. 1512, že mimo úplné vozy zůstaly »řetězy tři, jeden přesvozní a druhý zavierací, třetí klaničník« (Arch. č. 19, 89); byl to tedy řetěz k vozovým klanicím, dřevům, která vyčnívají jako vnější opory řebřin na koncích oplínu (snad se »klaničníkem« upevňovaly řebříny ke klanicím). Změnu přípony -ičník v -ečník vyložíme snadně tím, že přípony -ečný, -ební, -ečník jsou častější než pod. přípony s i a že se asi zapomněla souvislost »klaničníku« s klanicemi (i zůstalo na př. v uliční, uličník, silniční, zůstává v nových slovech jako matiční, staniční ap., kde se souvislost cítí). »Klanice« (pol. hluž. kłonica) znamená asi pův. »rozštěpené, rozeklané dřevo« (slovin. klanica je polénko). Prosíme o zprávy, žije-li kde slovo klaničník, klanečník s významem jiným než o nevkusném řetízku u hodinek.

KOPU (A. V.). Věty, jejichž podmětem jest výraz znamenající kolikost a přísudkem sloveso býti, mění se rády podle jiných vět téhož způsobu ve věty bezpodmětné. Z věty »byla tam hromada smetí« vzniká změnou pojetí slova hromada od významu »kupa« ve význam »množství« věta »bylo tam hromada dětí«, jako říkáme »bylo tam mnoho, pět atd. dětí«. U jiných sloves než býti přechod tvaru podmětného v bezpodmětný na tomto stupni ještě nenastává; proto říkáme: »těm už pomřela kopa, hromada dětí«. Další stupeň vývoje jest, že slovo »hromada« (původně podmět), stištěné ve význam určení kolikosti, bere na sebe také tvar určení, t. j. mění se v akusativ, a vzniká normální tvar věty bezpodmětné, »bylo jich tam hromadu« (toho původu je na př. příslovce trochu), »bylo jich polovinu (polovic), kopu a ovšem také mandel, litr atd.« Na tomto stupni vývoje výrazu značícího kolikost mění se v bezpodmětné i věty s jinými slovesy; na př. stonalo hromadu dětí, polovic jich pomřelo, našlo by se jich kopu, nespadlo ani kapku vody atd. Ale ne v každém případě děje se tento vývoj až do konce. Mnoho výrazů označujících kolikost zůstává v tvaru nominativním; tak říkáme: »bylo jich hrstka, síla, spousta« atd. (a pak ovšem: »spousta lidí pomřela, hrstka se jich vrátila« atd.). To bývá zejména u takových podst. jmen významu měrového, při nichž máme představu určité věci, formy atd., na př. vajec bylo ošatka, bylo toho fůra, anebo která mají u sebe přívlastek, na př. bylo jich dobrá polovice, dobrá kopa, hezká hromádka, plná ošatka atd. Vnucovat tuto rozmanitost, kterou si jazyk vytvořil, do uniformity bylo by páchati násilí na jazyku a mluviti tak, jak nikdo nemluví. Z toho, že říkáme »bylo tam hromadu dětí«, neplyne, že bychom měli říkati »bylo jich (hostí) plnou síň«; správná v tomto případě je buď věta (podmětná) »byla jich plná síň« anebo (bezpodmětá) »bylo jich plná síň (plná světnice atp.)«. Akusativ »hro-

madu« ve větě »bylo tam hromadu dětí« je přísl. určení, gen. »dětí« je jeho přívlastek; ale výrazů toho způsobu, jako »trochu vody, mnoho slov, pět let« a p., obyčejně nerozkládáme, protože přívlastková platnost těchto genitivů nebývá už dost zjevná (Gebauer-Ertl, II, 32). — Sto padesát píšeme zpravidla odděleně; srov. sto dvaapadesát, sto dva a p.

NÁM (J. H.). Užívání tohoto dativu ve větách »příroda poskytuje nám z říše živočišné« a p. není germanismus a po stránce jazykové není proti němu co namítati. Ovšem se stanoviště stilistického by bylo lze žádati, aby se ho neužívalo jako floskule naprázdno a napořád, jak to někdy čítáme (Herodot vypravuje nám..., Jirásek vypravuje nám atp.), nýbrž jen tam, kde je toho smyslem třeba a kde by bylo snad třeba zaň výrazu jiného. Na př. «příroda poskytuje nám«, chceme-li vyjádřiti určitě, že člověku; »z jeho díla se nám zachovalo...«, máme-li na mysli, že až na naše časy atp. — Zájmeno osobní jako podmět bývá na místě, není-li ve větě slovesa určitého (já mu řek'), je-li členem výrazu složeného (já a otec, já jediný), je-li na něm důraz (tys to učinil), anebo v pohnutí citovém (jsi ty mi hrdina!). Ale i mimo tyto pravidelné případy (Gebauer-Ertl, II, 129) bývá někdy třeba užíti zájmena osobního, zvláště na př. když se podmět v řadě vět mění. Na př.: Pojednou se mi udělaly mžitky před očima a já jsem omdlel. Léta ubíhají a my ani nepozorujeme, jak stárneme. Proto v citované větě »některé suroviny se dají zpracovati v... čili my pravíme, že ...«, není zájmena my užito chybně.

NEŽENOVANĚ (A. H.). Základ toho slova je ovšem ve franc. gêner, jenže čeština nepřejala tohoto francouzského slovesa, nýbrž jeho německou odvozeninu, genieren; proto tam, kde je toto přejaté slovo živé, t. j. v městské češtině, zní »ženýrovati« nebo častěji »žinýrovati« (se). Koncovce -irovati, -ýrovati se teď ovšem v ušlechtilejší řeči vyhýbáme, protože slovesa toho tvaru, jako študýrovati a p., znějí triviálně. Ale u sloves, která se s touto příponou vžila, je už těžko vykonati amputaci tohoto přívěsku. Nebudeme se zajisté pokoušeti zavádět nové kopiovati (copier) za dosavadní kopírovati, maršovati (marcher) m. mašírovati, razovati (raser) m. razírovati, tranšovati (trancher) m. dranžírovati atd.; nové tvary by zarážely jako všechny novoty, a místo jednoho cizího slova bychom měli možná dvě. Správnější cesta než takováto korektura je vyhýbati se takovýmto slovům, pokud to jde, vůbec, jako se vyhýbáme slovům delektýrovati, trachtýrovati, pulbírovati, mutýrovati atd., anebo je ponechati hantýrce, která si je utvořila, jako kašírovati, drapírovati, frotýrovati, dresírovati atd. To platí i o slovese žinýrovati a o jeho opravené formě ženovati. První forma je triviální, druhá umělá a papírová. A zbytečné jsou obě. Ten pán, který napsal v Čase, že »poslaneec L. nemusil tak neženovaně stavět na hlavu historické skutečnosti«, mohl říci docela dobře »bez rozpaků, bez ostychu, bez váhání« a p. a jeho posluchači by mu byli zcela dobře rozuměli a nebyli by aspoň myslili při jeho řeči na ženské.

POKROUTKA (J. Č.) je zdrobnělý tvar slova p o k r u t a, jež v starší době žilo s významem »placka, bochník, koláč, vdolek«; příbuzné je slovo p o k r u t i n a, placka vznikající lisováním oleje ze lněného semene, ze semence, z řepky. P o k r o u t k a, slovo také staré, je tedy asi »placička«. Příb. slova jsou stpol. pokręta »koláč«, hluž. pokruta, dluž. pokšuta »houska«, strus. pokrutar' »pekař«. Slova tato patří k družině slov. k r o u t i t i (pslov. krątiti), nelze však s jistotou říci, znamenalo-li pslov. pokrąta pečivo do kruhu upravené či spíše do tuha vyhnětené (příb. je také př. j. k r u t ý, jež pův. znamenávalo také »tuhý, tvrdý«; rus. krutój znamená m. j. také »hustě svařený, na tvrdo vařený«). Již Jungmann je podle významu srovnává s lat. torta »pecen« ve vulgátě (k slov. torquere »kroutiti«), které žije ve fr. tourte, tarte, it. torta, něm. Torte, č. dort atd.

Slovo p o k r o u t k a je leckde ještě v lidu, znamenává ploská cukrátka podobná placičce, zejm. mátová. Snad by nebylo na škodu, kdyby se no ujali naši lékárníci; mohlo by dobře nahraditi franc. slova pastille, tablette, která jen povrchně zčeštujeme tvary pastilka, tableta.

PORCULÁN (J. M.) je slovo původu italského, ale přešlo do češtiny prostřednictvím německým. Ital. pojmenování porcellana, které se se zprávou o věci samé objevuje po prvé ve známém cestopise Marca Pola, přeneseno bylo na tento výrobek se škeble zvané porcellana, jejíž mléčná barva a lesk se porculánu velmi podobá. Jméno porcellana je utvořeno z lat. porcellus, zdrobněliny podst. jména porcus (= vepř). Z ital. porcellana je také franc. porcelaine (starší porchelaine). Český tvar lidový je p o r c u l á n (měli jsme ovšem ještě něco spolkového, porculánovou dýmku, Neruda, Malostr. 164), »porcelán« je korektura podle němčiny; proto Pravidla učí psáti »porculán«. Dialektické »porcunál« vzniklo přesmyknutím hlásek l, n. — P u n č je z něm. Punsch a to z angl. punch, vysl. panč (Němci nahradili hláskou š angl. hlásku č, které nemají, právě tak jako v slovech Scheck, Manchester a j.). Angl. punch je z ind. panč (paňča, pět), protože se punč připravoval z pěti věcí, z rumu, vody, cukru, čaje a citronu; ind. krátké a není naše a otevřené, nýbrž blíží se k hlásce o, a proto je Angličané přepisují literou u (ind. jméno řeky Džamna, stind. Jamuná, píší Angličané Jumna; ind. satí, dobrá, t. j. vdova, která se dá se zemřelým mužem spáliti, píší suttee a p.). Český název punč se řídí ovšem výslovností německou s tím toliko rozdílem, že se hláska š změnila ve výslovnosti po n v č, tak jako se mění »jinší - jinčí, menší - menčí« (odtud Menčík) a j. Píšeme tedy podle výslovnosti p u n č (nikoli punš), p u n č o v i n a, a to tím spíše, že hláska č odpovídá pův. výslovnosti anglické (a ind.), třeba s ní ovšem původem nesouvisí. — P o m e r a n č, něm. Pomeranze, je ze stř.-lat. pomorancium, část. pomerancium (i pomerancia), jež vzniklo složením z lat. pomum (jablko) a ital. arancia (franc. arange, obměněno vlivem slova or v orange), pův. (a dial.) naranza, které je původu východního a znamená oranžovník. V češtině jsou z toho tvary »pomorančí« (stř.), »pomoranče« (žen.) a »pomoranč« n. »pomeranč«

(muž.); v užívání spisovném jsou dnes tyto dva tvary oba. — Slovo šek je původu anglického (check); k nám se dostalo zase prostřednictvím německým, a proto vyslovujeme a píšeme »šek« (Scheck), nikoli »ček«. Upravovati takováto slova dnes už běžná podle původního tvaru cizího a psáti »porcelán, ček« atd. nepokládáme ani za žádoucí ani za slibné; základem tvaru slov přejatých je zpravidla tvar toho jazyka, z kterého jsme je přejali, byť to bylo z druhé nebo i z třetí ruky, obměněný často ještě ve výslovnosti domácí. Takových slov je mnoho; říkáme kabel, a nikoli »kábl« (franc. câble), brožura, a nikoli »brošíra« (franc. brochure), medaile, a nikoli »medaje« n. »medalje« (franc. medaille), patrola, pavilon atd.

PŘEDNOSTA (E. B.) není slovo staré. Nejstarší doklad, který uvádí Jungmann, je z článku F. A. Vacka o Adamu Rodovském z Hustiřan v ČČM. 1828. Ale přípona -osta, kterou je utvořeno, odkazuje na pramen o něco starší; je to známý Václav Pohl, který v této příponě měl zvláštní zalíbení (starých odvozenin je nemnoho, na př. starosta, Radosta, Milosta vedle Radota, Milota) a natvořil jí spoustu slov nebývalých. Pro zajímavost uvádíme z jeho Neuverbesserte Böhmische Grammatik (1783) slova: platírnosta (Zahlmeister), stříbrnosta (Silberkammerer), ctinosta (Ceremonarius), hradnosta (Burggraf), špížnosta (Hofcontrolor), dvorní obydelnosta (Quartiermeister), obročnosta (Futtermeister), budkonosta (Logemeister), napojnosta (Mundschänke), srubkonosta (Zimmerwärter) 337, sedlonosta (Sattelknecht) 338, farnosta (Pfarrer) 348, svobodnosta (Freyherr) 349, zbrojnosta (Feldzeugmeister), strážnosta (Wachtmeister), ředlnosta (General), počastnosta (Brigadier), správnosta (Kommendant), potravnosta (Proviantmeister), svereřejnosta (Kommissarius) 350, soujezdnosta (Rittmeister) 351, věznosta (Profos), předsednosta (Praesident), tajnosta (Sekretarius), pozornosta (Aufseher) 352, účetnosta (Buchhalter), kněhnosta (Bibliothecarius), mravotnosta (Policeymeister) 353, věstinosta (Rektor magnificus) 354, řečnosta (Sprachmeister), umělosta (Künstler) 355, staveninosta (Baumeister), znamotnosta (Zeichmeister), skokotnosta (Tanzmeister) 356, obeclista (Publicist), měšťanosta (Bürgermeister), přednosta (Primator), ouřadnosta (Oberamtmann) 357, domnosta (Hausmeister) 358. Z této záplavy Pohlových -ostů se udržel na naše časy jen měšťanosta a přednosta, tento ovšem s významem změněným: Pohlův přednosta byl primátor, náš přednosta je představený, šef. Přes jeho původ se s ním musíme smířiti, povděčni jsouce aspoň tomu, že se těch »hodnostů« neujalo víc. Tolik o původu slova. Je-li možno v úřední terminologii nahrazovati slovo přednosta slovem ředitel, je nám rozhodovati těžko, neboť nevíme, pro jaké funkce úřední slovník užívá výrazu ředitel a pro jaké přednosta. Ale ceteris paribus stěží bychom se rozhodli dáti slovu přednosta přednost.

STÁTI (F. D.). »Das II/24 Feldbataillon steht marschbereit den 25. III. 1922 um 6. Uhr an der Strassengabelung südwestlich Hosau.« Jde-li o rozkaz, jak se podobá, lze jej česky vyjádřiti: II/24 polní prapor má státi

hotov k pochodu (na pochod) a pod. tam a tam, anebo důrazněji: »bude státi.« Sloveso státi není v tomto případě nesprávné; o postavení vojenských oddílů se ho užívalo velmi často. Překládati »stojí v pochodové pohotovosti« jest snad zbytečné lpění na německé předloze, leda by to byl termín odborný, vyjadřující více než »připraven k pochodu«. — Výzvědná hlídka je výraz správný a najisto lepší než ruská »rozvědka«; »přezkumná, výzkumná hlídka« je něco jiného než »výzvědná«: »přezkumná, výzkumná« jde něco přezkoumat, vyzkoumat (na př. povahu terénu a p.), »výzvědná« jde na výzvědy (kde leží nepřítel, jak je silen a p.).

»TŘEBÍ«. V slavnostním přípitku, vyšlém z úst universitního profesora, zavadila nám o uši věta, že »nám již není třebí« dělati to a to. Protože máme slovo potřebí, nesmíme ještě říkati třebí m. třeba; je to tak, jako by někdo začal říkati hoří, časí, Labí, říčí atd. m. hora, čas, Labe, řeka, protože se říká pohoří atd. A nejbolestnější ovšem je v tom svědectví, jak je v nás zakořeněno mínění, že smíme stále »opravovati,« co si náš jazyk již dávno sám vytvořil.

TÝŽ (A. N.) Tvary náležité a původní jsou podle sklonění složeného, týž, téhož, témuž atd. Časem se začíná tvar týž skládati se zájmenem ten v složeninu tentýž, tatáž, totéž, 2. p. tohotéhož atd.; z těchto tvarů složených podržel novočeský usus spisovný jen tvary nominativní (a shodné s nimi akusativní) v obojím čísle. Úplné toto skloňování, pokud víme, nebylo nikdy. Vedle těchto dvojích tvarů (týž, tentýž) vytvořil si novočeský usus spisovný, jak vykládá Gebauer (Hist. ml. III, 1, 450), ještě třetí způsob tvarů, složených z tvarů zájmena ten a přívěsku -též, na př. tutéž, v tomtéž a p. Podnět ke vzniku těchto tvarů zavdaly nepochybně tvary totéž (k mask. tentýž) a tytéž, v nichž se vidělo zájmeno ten s přívěskem též, a na podporu byla jim nepochybně rytmická analogie podle tvarů dvojslabičných s dvojím t; proto se ujímaly zvláště v těch pádech (ovšem jen v sing.), které podle sklonění náležitého (k nom. týž) měly jen tvar jednoslabičný, na př. v tomtéž m. v témž, s tímtéž m. s týmž, tutéž m. touž, toutéž m. touž (gen., dat., lok. žen. je v nč. vždycky dvojslabičný, téže, stč. také též, tejž). Konečně podle tvarů téže, touže, v nichž se viděly tvary zájmena ten s přívěskem -že, začaly se tvořiti tímto způsobem další tvary, které se ujímaly zvláště v čísle množném, těchže, témže, témiže. Je tedy nč. spisovné sklonění tohoto zájmena velmi pestré; proto N. Ř., chtějíc předejíti zmatky, doporučuje skloňovati zájmeno týž (tentýž) jen oběma prvními způsoby, s nimiž lze zcela dobře pro všechny pády vystačiti. Celkem je nč. sklonění tohoto zájmena knižní; jazyk lidový užívá za ně různých opisů, jako ten samý (mor. ten sám), slov. ten istý, zrovna (akorát) ten a p. — Slovo »nejetný« ve významu »indiferentní« utvořil Sušil; je to slovo utvořené chybně (souvisí-li se slovesem »jmu«, musilo by zníti »nejatný«) a zbytečné; se slovy »lhostejný a netečný« vystačíme ve

většině případů, a kde by se ani to ani ono nehodilo, sahneme raději po slově cizím, mezinárodním. — Sloveso p ř á t i mívá v spis. jazyce až dosud u sebe většinou genitiv; ale ve rčeních »přáti někomu dobrou noc, šťastný nový rok« a p., není třeba se nutiti do genitivu, protože tu pravděpodobně nejde ani o pád závislý na slovese, nýbrž spíše o dvě věty v jedno spojené jako ve výrazech »říci komu dobrou noc« (t. j. říci komu: Dobrou noc!), »dáti komu dobrou noc« a p. — Výraz »pětkrát d o m ě s í c e, d o r o k a« a p. je správný (doklady u Jungm.); předložka do znamená tu hranici časovou, t. j. do uplynutí měsíce, roku a p., jako v dokladech stč. »an chlap vše víno vyloká, jehož by měl cný do roka« (ruk. Hrad. 95 b) a p. Se stejnou platností říkáme »pětkrát z a m ě s í c, z a r o k«, řídčeji »pětkrát v m ě s í c i, v r o c e« (jednou v roce, i to v oce, Čelak. Mudr. 25), v starší češtině býval také jen genitiv, »dvakrát l é t a« (za léto); »dvakrát n a r o k« se v tomto významu neříká, neboť předložka na v tomto spojení (na rok) znamená určení »na jak dlouho«. — O tom, jak přeložiti to neb ono slovo německé do češtiny, je nejlépe vzíti na potaz větší slovník a podle souvislosti voliti výraz nejvhodnější; do programu našeho časopisu to nepatří a také není ani možno stanoviti význam cizího slova bez znalosti kontextu, v němž je ho užito.

VARKULE. K výkladu Jankovu (6, 76) o vzniku názvu varkule, varhule z něm. Wargel oznamuje nám p. uč. Fr. Drdacký z Hankovic, že na jižní Moravě říkají těmto švestkovým knedlíkům g u l i v á r y, g u l i v á r k y (na př. v Šitbořicích na Hustopečsku). Název ten zaznamenala také z téhož kraje A. Šebestová v svých Lidských dokumentech s významem »švestkové knedlíky« n. »koláčky podobné šulancům a nadívané švestkami«. Souvislost s varkulemi, vargulemi zdá se nepochybná, a je-li správná tato domněnka, bylo by slovo guliváry dokladem, jak lidová etymologie přesmyknutím přibližuje cizí slovo domácímu pokladu jazykovému. Podnětem k tomu ovšem bylo patrně slovo »gule«, kterého se v témže kraji užívá rovněž na označení švestkových knedlíků.

VLACH (L. V.). Původ tohoto příjm. může býti dvojí. 1. Někdy to je asi jm. národa nebo země, Italie, v starší době i Francie, z níž osoba, jež dostala první toto příjmí, pocházela anebo v níž pobyla (na vojně a j.); jako Němec, Uher, Turek, Polák, Rus (Rous) a p. 2. Jako je ke jm. Václav, Stanislav, Přemysl, Matouš, bratr, kmotr atd. domácký tvar Vach, Stach, Přech, Mach, brach, kmoch, může býti Vlach také domácký tvar jmen jako Vladislav, Vlastiboř (Prusíkův Krok 2, 173); jsou i jiné tvary pod., na př. Vlacheň (Vlachyně? Arch. č. 5, 558 a 10, 410 z r. 1496—99), Vlachník, Vlachyně, Vlašek, Vlašček (Vlaštěk), Vlaška (jako Maška) a j. Byl-li na př. Vlach z Malovic (po němž má jméno Vlachovo Březí) synem Petra nebo Bohuslava z M. a otcem druhého Vlacha z M., je pravděpodobno, že Vlach bylo jeho křtící jméno.

ZEMSKÁ ŠKOLNÍ RADA (J. P.). Pozorování, že ze dvou přívlastků k témuž substantivu patřících bývá jeden před ním a druhý za ním, nesmí se rozuměti jako zákonu, podle něhož by se mělo zcela mechanicky s přívlastkovými adjektivy vždycky takto zacházet. Normální místo shodného přívlastku je v češtině (a v slovanštině vůbec) p ř e d jménem podstatným; je-li přívlastek z a podstatným jménem, má to skoro vždycky důvody své, ať historické nebo (ve většině případů) věcné, obsahové, a proto dosud dobře patrné. Každý cítí, že je rozdíl mezi výrazy »nový dům« a »dům nový« a že není možno v určitém případě užíti toho neb onoho pořádku slov zcela libovolně. Důvody, proč se příd. jméno, stávající obyčejně před podst. jménem, staví za ně, a účinky, jichž se tím dosahuje, jsou rozličné a probereme je někdy v samostatném článku. Prozatím jen obecně poznamenáváme, že i pro víc adjektiv seskupených k jednomu podst. jménu platí táž pravidla jako pro jedno a že, klademe-li někdy jedno ze dvou adjektiv před podst. jméno a druhé za ně, musí býti pro založení druhého adjektiva za podst. jméno týž důvod, z jakého příd. jméno může státi za substantivem vůbec. Tedy normální pořádek adjektivních přívlastků, i když je jich několik, je před jménem podstatným a živý jazyk se nakupení jich před substantivem nic neleká. Na př. (namátkou z Erbenových Pohádek): jedna chudá vdova, po tom včerejším velikém pláči, ty chutné martinské husy, všelijaké šibalské kousky, malé železné dveře atd. Je-li někdy některé příd. jméno založeno, uhodneme zpravidla snadně účinek, jehož chtěl vypravovatel dosáhnouti. Tak si stěžuje líná přadlena babičkám: »Mám všecek ten len, co no tu v tom pokoji vidíte, a ještě dva takové pokoje p l n i č k é (= a to plničké)... sepříst.« A t. č. Tak je tomu i s výrazem položeným v čelo. Jako je suché bukové dříví a mokré bukové dříví, tak je i zemská školní rada, okresní školní rada, místní školní rada atd. A jako neříkáme »suché dříví bukové« anebo »bukové dříví suché«, leda bychom měli při tom zvláštní úmysl, který právě změnou normálního pořádku dochází výrazu, tak také nikdo, kdo má trochu jazykového citu, nebude říkati všude a napořád »zemská rada školní« anebo »školní rada zemská« místo »zemská školní rada«. Jiná věc je ovšem, je-li k tomu příčina. Na př.: jsou troje školní rady: školní rada zemská, školní rada okresní a místní. Anebo: to se netýká zemské rady zdravotní, nýbrž zemské rady školní atd. Šablon však v jazyce není.

ZLATOSTŘEDOCESTNÝ. »I zde se ukázalo, ...že nejšťastnější řešení bývá zlatostředocestné.« Napsal p. S. a vytiskla Nár. pol. v odpol. 1 srpna 1922.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.